

СВЕТОВНАТА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА И БЪЛГАРИЯ

Иван Ангелов*

Настоящото изследване е насочено главно към **последствията от световната финансово-икономическа криза върху реалния сектор** в България. По много причини финансовият сектор – търговските банки и небанковите финансови институции, през втората половина на 2008 г. и първата половина на 2009 г. не бяха засегнати или почувстваха слабо негативните ефекти от световната криза. Поради това положението във финансовия сектор не е в центъра на вниманието на изследването.

Не се спирам и на положението на българския капиталов пазар, въпреки че котировките на него спаднаха рязко. Поначало фондовите борси се нуждаят от много години след създаването (или възстановяването) им, за да представляват адекватно състоянието и промените в другите сектори на националната икономика. Нашата фондова борса все още не е постигнала такава финансово-икономическа зрелост. През първата половина на 2009 г. – месеците на изострянето на влиянието на кризата върху нашата икономика, дневните обороти на фондовата ни борса са повече от скромни – 0,5–1–2–3 млн. лева. Това е твърде малко, за да бъде представително за положението на икономиката, да бъде основа за сериозни изводи и да заслужава внимание. На основата на колебанията на фондовата борса у нас при такава ограничена извадка не могат да се правят никакви сериозни изводи за националната икономика.

Всички данни за влиянието на световната криза върху нашата икономика са от официални български източници – преди всичко интернет сайтовете на НСИ, БНБ, Министерството на финансите и други министерства. Изследването се основава върху наличната официална информация до 31 август 2009 г., когато то трябваше да бъде завършено.

1. ПРИЧИНИ ЗА СВЕТОВНАТА ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА

Кризата започна през лятото на 2007 г. като ограничена, на пръв поглед, ипотечна криза. Един западноевропейски министър на финансите я определи като криза, разгоряла се предимно в инвестиционните банки в САЩ поради редица грешки и извращения, допуснати от техните висши ръководства, в резултат на слаба регулация, липса на надзор и на алчен стремеж към бързи и високи печалби. Това напомня за великата мисъл на Карл Маркс от преди 160 години, че капиталът не се спира и пред най-големите престъпления в стремежа си към максимална печалба.

Президентът на Бразилия Лула да Силва заяви на 8 ноември 2008 г. в Сао Паоло пред финансовите министри от Г-20, че причина за кризата е „**догматичната сляпа вяра в саморегулиращата способност на пазарите** (курсивът мой – И.А.)¹...

Време е за пакт между правителствата за създаване на нова финансова архитек-

* Иван Ангелов е професор, член-кореспондент на Българската академия на науките; тел.: 989-87-27, e-mail: angelov_ivan@hotmail.com

¹ Всички почернени текстове в цитирани изказвания на други автори в следващото изложение са мои. Поради това няма нужда то да бъде напомняно отново и отново.

тура на света”. Министърът на финансите на Германия Штайнбрюк по същото време заяви, че „капитализмът, доведен до крайност, води до своето саморазрушение”. Същото се случи и със социализма, превърнат в изродена тоталитарна система.

Ще бъде груба грешка и самозаблуда, ако причините за кризата се сведат до грешки и дори престъпления на група алчни, самозабравили се висши ръководители на финансови институции в САЩ. Това не са истинските причини за кризата, а само нейни последствия.

В сегашната сложна световна икономика – с тясна взаимна зависимост между регионалните и националните икономики, е сложен и комплексът от причини за кризата. **Този комплекс от причини включва:**

- Бизнес циклите;
- Сляпата вяра в пазарната саморегулация;
- Отстраняването на държавата от участие в управлението на икономиката;
- Раздутите до степен на самообслужване финансови пазари;
- Фундаментални глобални диспропорции, особено между натрупване и потребление в различни части на света;
- Нелогични резки глобални колебания в цените на важни борсови стоки, особено на горивата и храните;
- Управленското финансово-икономическо поведение на правителствата на САЩ и на американските корпорации;
- Глобализацията.

Дълбоките причини се коренят в характера на системата. За система, която допуска и стимулира такива престъпления; робува на такава сляпа вяра в пазарната автоматична саморегулация; налага почти пълно оттегляне на държавата от регулация на икономиката и надзор над съответните институции, особено на финансовите пазари; допуска огромни многомерни дисбаланси (между свръхвисоко натрупване в Китай и други страни в източна Азия и свръхвисоко потребление в САЩ и някои западноевропейски страни) в световната икономика; с нищо неоправдано екстремално до абсурдност развитие за самозадоволяване на финансовия сектор; трайни и големи близначни дефицити (в бюджета и текущата сметка) в САЩ и груби фалшификации на баланси в големи корпорации; резки 3–4-кратни колебания в световните цени на суровини, горива, храни и други борсови стоки в течение на няколко месеца; нарастваща социално-икономическа поляризация и контрасти на свръхбогатство и свръхбедност между Севера и Юга, а също и в рамките на националните държави, както и толкова бързо разпространение на заразата по света, това, което стана, беше закономерен логичен резултат.

Икономическата теория от Карл Маркс до наши дни е изяснила достатъчно добре **корените на цикличните кризи**, за да се спирам подробно на тази тема тук. Още повече, че тя е извън обхвата на настоящото изследване. Само ще отбележа, че наред с кризите на свръхпроизводство, които са в центъра на вниманието на Маркс, понеже така е било в онези времена, икономическата теория след него разви и разшири анализа на причините за цикличните кризи с оглед на новите световни реалности. Съвременните обяснения на кризите държат сметка за много повече нови

фактори, които ги пораждат.

Една от тези „новости“ е **огромното лавинообразно разширение и хипертрофия на финансовия сектор във фантастични мащаби**. Ако през 1960-те – 1970-те години този сектор е имал около 4% от БВП на САЩ, в началото на новото столетие достигна 8%. Вместо той да обслужва производството на материални и духовни блага, се получи обратното. Финансовите пазари се превърнаха в затворена самообслужваща се общност.

Предназначението на финансовите пазари е да бъдат средство за постигане на фундаментални цели на обществото – просперираща и стабилна икономика чрез по-рационално насочване на ресурсите и по-добро управление. Вместо това, по думите на нобеловия лауреат по икономика и бивш главен икономист на Световната банка Джоузеф Е. Стиглиц, **“Финансовите пазари не управляваха риска, те го създадоха**. Те не дадоха възможност на американските семейства да управляват риска при колебливите лихвени проценти и сега милиони губят жилищата си. Нещо повече, те насочиха в погрешни направления милиарди долари”².

Хипертрофията растеше и вътре във финансовия сектор. Висшите изпълнителни ръководители на банките и другите финансови институции се почувстваха безконтролни и поведението им ставаше все по-безотговорно³. От една страна, в условията на висока степен на дерегулация държавата не осъществяваше необходимия надзор над тяхната дейност. От друга – собствениците (акционерите) на тези институции през последните 10-20 години бяха изолирани от управлението им. Властта премина почти изцяло във висшия ръководен изпълнителски персонал. В такава обстановка на **регулативен и управленски вакуум** висшите изпълнителни ръководства започнаха да се държат все по-безотговорно във всичко – в раздаването на кредити, в покупката на високо рискови активи, в заплащането на ръководния персонал и т.н. Стигна се до там, че през последните осем години съотношението в заплатите между висшите ръководства на финансовите институции и основния им персонал се промениха от 40:1 на 400:1.

Джоузеф Стиглиц писа: „Няма съмнение, ние сме в най-голямата криза след Голямата депресия. **В някои отношения тя е по-лоша от Голямата депресия**, защото при последната нямаше такива сложни инструменти, като например дериватите, които Уорън Бъфет нарече „финансови оръжия за масово разрушаване”, нито пък мащабите на днешните световни финанси”⁴.

Но как се достигна до тук? И по този проблем едва ли има по-компетентен анализатор от Джоузеф Стиглиц. Той пише:

„Капитализмът може да е най-добрата икономическа система, измислена от човека, но **никой не е казал, че капитализмът може да създаде стабилност**. През последните 30 години пазарните икономики преживяха повече от 100 кризи. По-

² Joseph Stiglitz, Global Crisis – Made in America, Spiegel, 12 November 2008. По този въпрос виж също Joseph Stiglitz, Let's Throw Away the Rule Book, Guardian.co.uk, 6 November 2008. В тази статия Стиглиц използва израза „Експортирана криза към света”.

³ Професорът по политическа икономика в Харвардския университет Дани Родрик описва много сполучливо безразборното, неконтролирано и нерегулирано раздаване на ипотечни кредити. Виж Dani Rodrik, Who Killed Wall Street? . Project Syndicate, October 2008.

⁴ Joseph Stiglitz, Guided by an Invisible Hand. Business, 16 October 2008.

ради това аз и много други икономисти смятаме, че **правителствената регулация и надзор са важни елементи на функциониращата пазарна икономика**. Без такава регулация ще продължаваме да имаме чести и сурови икономически кризи в различни части на света. Пазарът сам не е достатъчен. Правителството трябва да играе своята роля.

Как достигнахме до тук?

Трудностите, с които се сблъскваме сега, бяха причинени главно от **комбинацията на дерегулация и ниски лихви**. След пропадането с технологичния балон икономиката се нуждаеше от стимули. Намалението на данъците от Буш обаче не осигури такива стимули. Това прехвърли бремето по поддържането на функционирането на икономиката върху Федералния резерв и той отговори с наводняване на икономиката с ликвидност. При нормални условия е добре да има плискащи се на около в системата пари, понеже това ѝ помага да расте. Но в преситената с инвестиции икономика допълнителните пари не бяха насочени за продуктивно използване. Ниските лихви и лесният достъп до пари окуражиха безразсъдното кредитиране, скандалното преследване единствено на собствения интерес, липсата на авансови плащания, липсата на документация за рискови ипотeki. Беше ясно, че ако балонът беше надут още малко, много ипотeki щяха да завършат под водата, с цени по-ниски от стойността на ипотеката. И това се случи – 12 млн. до сега и повече всеки час. Бедните не само губят своите домове, но и спестяванията си за цял живот.

Климатът на дерегулация, който доминираше през годините на Буш и Гринспан, помогна за разпространението на нов банков модел. В неговата сърцевина беше секюритизацията: ипотечните брокери инициираха ипотeki, които продаваха на други. На заемателите беше казвано да не се тревожат за постоянно нарастващия дълг, защото цените на жилищата ще продължават да растат и те ще ги рефинансират... Това, разбира се, наруши първия закон на икономиката – няма безплатен обед...⁵

В публична лекция в Шанхай на тема „Стабилност и растеж в Китай и света“ Дж. Стиглиц заяви: „**Какви са причините за кризата?** Имаше две групи взаимно подсилващи се проблеми. Наистина имаше ипотечна криза, финансова криза, но **в основата са фундаментални икономически проблеми**. Някои хора казват, че имало „лесна излишна ликвидност“ и липса на регулация, което е вярно. Но защо се случи това?

На най-високите управленски нива стояха хора, които вярваха в дерегулацията, защото пазарите ще се погрижат за всичко. Ние имаме **регулатор, който не вярваше в регулацията**. Очистването от този хаос сега ще ни струва трилиони долари, които ще бъдат платени от всички. Имаше и общ **недостиг на съвкупно търсене**. Една от причините за това е нарастващото икономическо неравенство в света... Нарастващото неравенство означава, че пари и активи се преместват от тези на дъното, които могат да ги разходват, към тези на върха, които не могат да ги разходват.

Втори проблем с глобалното управление е лошото управление на кризата от 1997-1998 година. Това принуди много страни да трупат валутни резерви...⁶

За повече разсъждения на Дж. Стиглиц по причините за кризата, за амери-

⁵ Виж Joseph Stiglitz, “How to Get Out of the Financial Crisis”, Time, 17 October 2008.

⁶ Joseph Stiglitz, Growing Economic Inequality Lies at Root of Global Crisis. Reuters, 17 March 2009.

канското авторство на кризата, за нейното разпространение по света, за очакваната й продължителност и дълбочина, за «приноса» на иракската война, за необходимостта от мащабни фискални програми за стимулиране на икономиката, за очакванията за много решителни антикризисни действия на новия американски президент, за съвместните координирани международни усилия по преодоляване на кризата, за бъдещата роля на нововъзникващите пазарни икономики в решаването на проблемите на световната икономика може да се проче в интересното му интервю в Интернешънъл Хералд Трибюн⁷, а също и в изказването му пред конгресна комисия⁸.

Мартин Волф, виден коментатор във Файненшъл Таймс, писа: „**Правителството е лошо, дерегулираните пазари са добри**” – как можа тази сляпа вяра да избегне невредима след Алън Гриинспан, ученик на Айн Ранд и господстващ банкер на ерата, описана в конгресните показания миналия октомври, че е била „в състояние на шокова липса на вяра” по провала на егоистичния интерес на кредитните институции да защитават капитала на акционерите?”⁹. Не съм срещал друга по-остра и по-точна оценка за дерегулацията и Гриинспан.

2. КЪДЕ СМЕ НИЕ СЕГА

Ако трябва да получим най-обща еднозначна представа за степента на нашето икономическо развитие в сравнение със световните стандарти и степента на уязвимост спрямо външни икономически шокове, можем да използваме показателя за конкурентоспособността. Той има по-висока технико-икономическа и социално-икономическа стойност от показателя БВП на човек от населението. По **макроикономическа конкурентоспособност** в класацията на Световния икономически форум за 2008–2009 г.¹⁰ сме на 76-о място от 134 обхванати страни и последни в ЕС¹¹. По индекса за интернетна мрежова готовност на Световния икономически форум за 2008–2009 г. сме на 68-о място от 134 обхванати страни¹². Това означава, че пред нас са не само всички членки и кандидати за ЕС, страните от ОПЕК, но и около 30–35

⁷ Joseph Stiglitz, “Dealing with the Global Crisis”, Interview, International Herald Tribune, 18 November 2008.

⁸ Joseph Stiglitz. Testimony to a Congressional Committee, September 2008.

⁹ Martin Wolf, Seeds of Its Own Destruction. Financial Times, 9 March 2009.

¹⁰ Публикувана на 8 октомври 2008 година. Най-новата класация за 2009–2010 г. ще бъде публикувана на 8 септември 2009 г., но, съдейки от досегашния опит в продължение на много години, тя едва ли ще внесе съществени промени. Конкурентоспособността е силно инерционен показател и той не варира рязко от година на година.

¹¹ Класирането на други страни-членки на ЕС или кандидати след 50-о място, е следното: Полша – 53; Латвия – 54; Хърватия – 61; Унгария – 62; Турция – 63; Гърция – 67; Румъния – 68. Другите страни-членки на ЕС, са класирани преди 50-о място.

По най-новия преглед на Световния икономически форум за Лисабонската стратегия за конкурентоспособност на страните-членки на ЕС за 2008 г., последните три страни са: Румъния – 25-а; Полша – 26-а и последна България – 27-а. През всички години, откакто се публикува този обзор, България винаги е била на последно място.

¹² Класирането на други страни-членки на ЕС или кандидати след 48-о място по този показател, е следното: Хърватия – 49; Гърция – 55; Румъния – 58; Турция – 61; Полша – 69. Другите страни-членки на ЕС, са класирани на по-предно място.

слаборазвити страни от Африка, Южна Азия, Латинска Америка и Карибите.

Агрегираният показател за конкурентоспособност е изчислен на основата на 85 аналитични макро- и микроикономически показатели. По някои от микропоказателите, особено тези **на фирмено равнище**: качество на функциониране на фирмите, качество на фирменото управление, технологично равнище на производството, скорост на усвояване на новите технологии, квалификация на персонала, текучество на персонала и т.н. **сме класирани между 100-то и 120-то място от общо 134 обхванати страни. Това е основание за много сериозна тревога!**

Могат да се чуят изказвания на хора с пристрастно мислене, че непосредствено преди Втората световна война България е била между водещите европейски страни по своите икономически и социални показатели. Това не е вярно. **Преди 100, преди 60 или преди 20 години България е била там, където е сега – последна или между последните** в Европа по равнище на икономическо развитие. Ние сме се развивали, но същото са правели и другите европейски страни, дори по-добре от нас. В резултат на това дистанцията между нас и тях даже расте.

По основните икономически, технико-икономически, екологични и други показатели **изоставаме с 40–50 години** от развитите западноевропейски страни. Ако преди 20 години бяхме на приблизително еднакво равнище или леко изоставащи по основните икономически и други показатели от Полша, Словакия и Унгария и малко по-ниско или умерено изоставащи от Чехия и Словения, сега те са **10–15 години преди нас**.

Знанието за нашето място между страните-членки на ЕС по редица важни икономически, социални, екологични, технико-икономически, технологични и други показатели е важно, за да разберем колко уязвима е нашата страна в сегашната световна икономическа криза и колко по-трудно ще ни бъде излизането от нея.

По данни на Евростат за 2008 г.¹³:

– **БВП на човек от населението**: имаме 40,1% от равнището на ЕС-27¹⁴ (Румъния – 45,8%; Турция – 45,5%).

– **Конкурентоспособност по Лисабонската стратегия¹⁵**: България – 27-о място, (Румъния – 25-о място, Полша – 26-о място).

– **Производителност на труда**: 36,4% от равнището на ЕС-27 (Румъния – 47,6%; Турция – 63,9%).

– **Общи разходи за научни изследвания** за 2007 г.: ЕС-27 – 1,85% от БВП, България – 0,48%, (Турция – 0,72%, Румъния – 0,53%).

– **Енергоемкост на производството** за 2007 г.¹⁶: ЕС-27 – 169,39, България – 1016,29, (Румъния – 655,59, Турция – 250,99).

¹³ При показателите, за които не е посочена година, данните са за 2008 г., а където има различия, е посочена съответната година. Това са най-нови данни на Евростат, взети от техния сайт на 31 август 2009 година.

¹⁴ ЕС-27 означава Европейски съюз от 27 страни членки. Често се употребяват ЕС-25 (25 страни членки) и ЕС-15 (15 страни-членки).

¹⁵ Класиране между 27-те страни-членки на ЕС.

¹⁶ Общо потребление на енергия в килограми петролен еквивалент за 1000 евро продукция.

- **Високотехнологичен износ** за 2006 г.: ЕС-27 -16,65% от общия износ, България – 3,34%, (Унгария – 20,32%, Чехия – 12,74%, Румъния – 3,85%, Турция – 1,38%).
- **Сравнителни ценови равнища**: ЕС-27 -100%, България – 51,0%, (Румъния – 62,1%, Турция – 72,8%, Чехия – 72,4), Унгария – 69,7.
- **Бюджетен баланс**: ЕС-27 – дефицит 2,3% от БВП, България – излишък 1,5% от БВП, (Румъния – дефицит 5,4%, Турция – дефицит 1,2% за 2007 г.).
- **Дефицит в текущата сметка**: България – 25% от БВП (Румъния – 14%, Унгария – 5,5%, Чехия – 2,5%).
- **Общ публичен дълг**: ЕС-27 – 61,5% от БВП, България – 14,1% от БВП (Румъния – 13,6%, Турция – 38,8%).
- **Брутен външен дълг**: България – 107% от БВП (Румъния – 40%, Чехия – 24%, Полша – 23%).
- **Достъп на домакинствата до интернет**¹⁷: ЕС-27 – 60, България – 25, (Румъния – 30, Турция – ..)¹⁸.
- **Достъп до високоскоростен интернет**¹⁹: ЕС-27 – 21,7, България – 9,5 (Румъния – 10,7, Турция – ..).
- **Електронно правителство** в 2007 г.²⁰: ЕС-27 – 59, България – 15, (Румъния – 35, Турция – 55).
- **Подадени документи за патенти в Европейската патентна служба** в 2006 г.²¹: ЕС-27 – 106,72, България – 2,61, (Румъния – 1,35, Турция – 2,13).
- **Присъдени патенти от патентната служба на САЩ**²²: ЕС-27 – 32,86, България – 0,36 (Румъния – 0,41, Турция – 0,26).
- **Произведено електричество от възобновяеми ресурси** през 2007 г.²³: ЕС-27 – 15,6, България – 7,5, (Румъния – 22,1, Турция – 19,2).
- **Производителност на ресурсите** през 2005 г.²⁴: ЕС-27 – 1,30, България – 0,15, (Румъния – 0,16, Турция – ..).
- **Реални доходи**: 32–33% от равнището на ЕС-27, последни в ЕС.
- **Доходно разслоение** – между силно поляризираните страни в ЕС. Изпреварват ни само някои от бившите съветски републики.
- По всички други най-важни качествени икономически, социални и други показатели **сме последни или между последните** в Европейския съюз.

Това е недопустимо! **Чака ни тревожно бъдеще**, ако не се заемем с постигане на ускорено догонващо икономическо развитие. Ръководителите на България трябва да го направят **преди всичко от грижа за собствения си народ**, който желае да работи повече, но и да живее по-добре. Нашите хора сега общуват по-активно със западно-

¹⁷ Процент от общия брой на домакинствата.

¹⁸ С двете точки (..), както е общо прието, означавам липсата на данни.

¹⁹ Линии на 100 души от населението.

²⁰ Процент от 20 основни публични служби.

²¹ Бройки на 1 млн. жители от населението.

²² Бройки на 1 млн. жители от населението.

²³ Процент от общото количество.

²⁴ Потребление на вътрешни материални ресурси в % за производството на единица БВП.

европейските народи и им се иска да постигнем у нас подобно качество на живота. Мнозинството от тях разбират, че това е възможно само чрез повече труд и предприемчивост и че изисква време. Защото европейското качество на живот предполага европейска производителност на труда. Расте силата на подражателния ефект в добрия смисъл на думата. А за да бъдат задоволени желанията и очакванията на хората, е необходимо форсиране на нашето икономическо развитие. Защото богатата трябва първо да бъдат произведени и след това разпределяни и потребявани.

Не можем да си позволим застой в относителното развитие и защото другите страни-членки на ЕС, ни наблюдават. Когато ни приемаха за член на общността на 1 януари 2007 г., ръководителите на страните членки знаеха, че не сме подготвени в съответствие с критериите от Копенхаген и че през началния период на членството ще бъдем чуждо тяло в икономическия и социален организъм на общността. Те също знаеха, че имаме много сериозни проблеми поради слабия административен потенциал, а също и в областта на вътрешните работи, престъпността и корупцията.

Въпреки това ни приеха заради нашето важно стратегическо географско разположение. Те направиха **текущ компромис в името на глобалните и регионалните си геостратегически интереси** с поглед 40-50 и повече години напред, когато геополитическата карта на региона и на света на pewno ще бъде различна от настоящата, а сега ни наблюдават внимателно и ни помагат. Това, което сега жертват на пръв поглед, може да им бъде много полезно в стратегически план. По този начин помагат на нас и на себе си. Това контролно наблюдение, наричано с чуждицата мониторинг, може да засяга някои чувствителни национални струни у нас, но е обективно полезно за икономическото и социалното ни развитие. Всички факти през годините непосредствено преди и след присъединяването показват, че **реформите у нас са по-бързи и по-категорични, когато се извършват под натиска на ЕС**. Това важи за икономическото развитие и икономическата политика, за вътрешния ред и правосъдието, за промените в Конституцията и във всички други области на общественото ни развитие.

Без такъв натиск повечето от тях нямаше да се случат. Българската администрация **не желаше или не можеше да предприеме такива реформи, обхваната от лапите на октопода**²⁵. Следователно, независимо от къде идва инициативата, за гражданите на България е важно да има подобрения във функционирането на държавните институции и в качеството на живота им. Този тип катализиращ ефект е дори по-полезен за нас от финансовата помощ на общността по линия на структурните, кохезионния, аграрния и други фондове. А и финансовата помощ може да секне, ако не се съобразяваме с правилата на общността. Потвърждение за това е ниското усвояване на предприєдинителните и структурните фондове, многобройните пропуски и дори престъпления при тяхното използване от български стопански субекти, блокирането на голяма част от тези средства през 2008 и 2009 г., в резултат на което през 2009 г. България ще се лиши от около 1 млрд. лева безвъзмеден ресурс от ЕС. При такъв бавен ход на усвояването загубите през следващите години могат да достигнат 2-3 и повече милиарда лева.

²⁵ Това личи недвусмислено и от последните остри откровени изказвания в София и в чужбина на бившия премиер-министър на Франция и настоящ ръководител на групата чуждестранни съветници на българското правителство г-н Доминик дьо Вилпен.

Основната работа обаче трябва да свършим ние. Ако партньорите в общността не видят у нас стремеж да се измъкнем от изостаналостта, ще започнат все по-често да ни предупреждават, включително и с предпазни клаузи и финансови санкции. Едва ли ще се стигне до изключване на България от общността, но ако не реагираме адекватно на предупрежденията от Европейската комисия, рискуваме да ни наложат ограничения в правомощията като редовен член на ЕС и в крайна сметка да се превърнем в икономическа, социална и екологична периферия в юго-източния ъгъл на Обединена Европа, поставена в специален карантинен режим за изолиране на заразата от другите региони на общността, с всичките негативни стратегически последици. Такава съдба не трябва да допуснем, защото бъдещите поколения на България няма да ни простят! **Ключът за решаване на вековния проблем на нашата изостаналост е ускореното догонващо икономическо развитие**²⁶.

3. ВЛИЯНИЕ НА СВЕТОВНАТА КРИЗА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

Кризата ни завари неподготвени главно поради икономическата ни изостаналост и погрешната държавна политика през последните 20 години. Тази политика, под диктата на МВФ, поставяше ударението върху макрофинансовите показатели (ниска инфлация, бюджетен излишък, ниска лихва, стабилен валутен курс, приемливо поведение на паричните агрегати на БНБ и т.н.) и пренебрегваше макропоказателите на реалната икономика, а също и състоянието на микроикономиката. Производителността на труда, конкурентоспособността, доходите, заетостта, социалната поляризация, състоянието на здравеопазването, образованието, науката, културата, инфраструктурата, екологията и други подобни не бяха между наблюдаваните и контролирани показатели от МВФ и Световната банка. Човекът отсъстваше от ценностната система на наложената ни икономическа политика. Качеството на живота на хората не беше във фокуса на тази политика. Провеждаше се тотална подмяна на целите със средствата на икономическата политика.

Като малка страна със слабо развита и силно отворена икономика, **България не можеше да остане изолирана от глобалната финансово-икономическа криза.** Влиянието на кризата върху България до края на 2008 и началото на 2009 г. беше косвено и сравнително меко, особено върху финансовата система. **Главна причина** за това беше нашата изостаналост и слабата ни интеграция в световната финансова система. Кризата в САЩ и в Европа започна главно в инвестиционните банки. Такива банки у нас няма. Нашите са търговски банки от класическия европейски континентален тип, занимаващи се предимно с привличане на средства от физически и юридически лица и с кредитиране. Те прилагат предимно традиционни инстру-

²⁶ За повече подробности виж Ив. Ангелов с колектив, Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 година, 354 стр., София, ноември 2003 г., и Ив. Ангелов с колектив, Икономиката на България и Европейският съюз. Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности, 460 стр., София, декември 2006 г.

менти. Деловите преки връзки между нашите и американските банки и други небанкови институции винаги са били много слаби.

Влиянието на световната финансова криза върху банките работещи на българска територия²⁷ се изрази в ограничаване на постъпващия от чужбина кредитен ресурс, повишаване на лихвите, затягане на другите обезпечителни условия и силно ограничаване на обема на отпусканите кредити.

Мерките, които правителството и БНБ взеха за запазване стабилността на банките, са общо взето правилни, макар и ограничени като набор и забавени във времето. Тези мерки отговарят на нашите реалности и държат сметка за договорените в рамките на ЕС програми за координирани действия. Засега банките осъществяват силно ограничена кредитна дейност. Расте предпазливостта и дори подозрителността в отношенията между търговските банки и между банките и заемодателите. Това е нормално да се очаква в кризисна обстановка. А и спомените от 1996-1997 г. са още пресни.

Кризата в САЩ и Европа започна във финансовия сектор, но се пренесе и в реалния сектор и засегна най-развитите страни. Това личи и от последните ревирирани прогнози на МВФ, Световната банка, ОИСР и Европейската комисия. То е естествено, защото механизмите на финансовия сектор са предназначени да обслужват движението на стоковите потоци в реалния сектор. Разширяването на кризата в реалния сектор под формата на рецесия се превръща във важен блокиращ фактор и за самия финансов сектор. С това се обясняват и продължаващите резки колебания на капиталовите и валутните пазари и растящия, макар и бавно, дял на лошите кредити в портфейлите на търговските банки.

Кризата в реалния сектор вече се чувства и у нас, особено към края на 2008 и началото на 2009 година. При цялата условност поради несигурната и непредвидима световна и европейска икономическа среда, ще се опитам да посоча очакваните негативни ефекти по различните канали през 2009 г., в сравнение с предкризисната 2008 година:

Влошаване по външни канали:

- Намаление на износа – с 30–32%;
- Намаление на притока на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) – 2,0–2,5 пъти;
- Намален достъп до кредити от действащи в България търговски банки – с 25–30%;
- Намалени трансфери от наши работници в чужбина – с 20–25%;
- Намалени приходи от чужди туристи в България – с 20–25%;
- Намалени приходи от задгранични транспортни услуги от български превозвачи – с 15–20%;

²⁷ Съзнателно употребявам този израз, защото над 85–90% от активите на работещите у нас търговски банки са чуждестранна собственост. През 1990-те години беше допусната, меко казано, груба грешка с почти тоталната приватизация на търговските банки на чуждестранни собственици, въпреки възраженията на немалко български икономисти и финансисти, в това число и от мен. Сега проличава отново колко погрешна е била тогавашната политика за тотална приватизация на финансовите институции и особено продажбата им предимно на чуждестранни собственици.

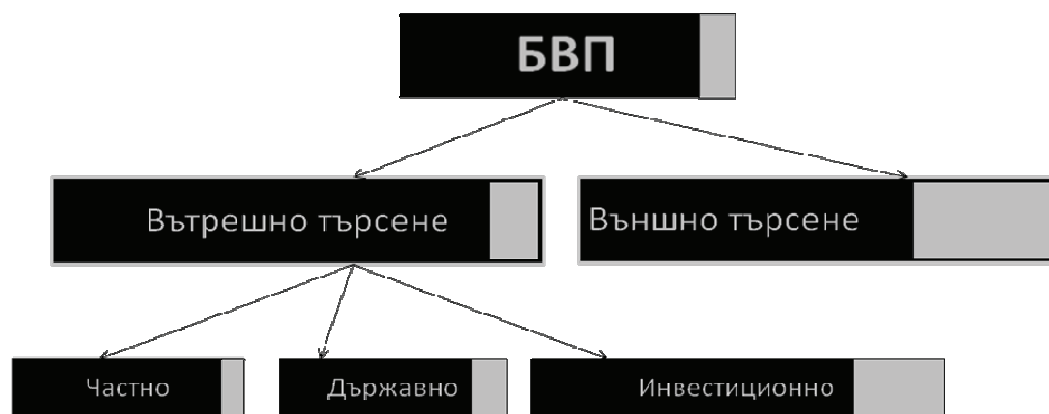
– Негативни очаквания – неизмерими. Те са психологически фактор, но когато обхванат повече хора, се превръщат в могъщ деструктивен икономически фактор.

Влошаване по вътрешни канали:

- Ограничени вътрешни инвестиции на базирани в България фирми от корпоративния сектор – с 35–40%;
- Ограничени държавни разходи поради допълнителни бюджетни съкращения – с 15–20%;
- Ограничено частно потребление в домакинствата – с 10–15%;
- Продължително фиксиран валутен курс от 1 юли 1997 г., който потиска все повече конкурентоспособността на нашите стоки.

В най-общ вид влиянието на рецесията върху съставките на БВП и върху общия му размер е показано на фиг. 1.

Фиг. 1. Влияние на рецесията върху БВП

Пояснение: Негативното влияние на кризата върху БВП и неговите съставки е показано на фигурата със сивите правоъгълници. Стимулиращата политика ограничава размера на пораженията от кризата и увеличава БВП, а рестриктивната политика увеличава размера им и свива още повече обема на БВП.

С тази графика целя да покажа, че България, както и целият свят, се намира в **криза на ограничено търсене**. В най-висока степен ние изпитваме последствията от ограниченото външно търсене поради рязкото свиване на износа. Значителни са негативните ефекти и върху съвкупното вътрешно търсене в резултат на потиснатото частно (на домакинствата), държавно и инвестиционно търсене. Изясняването на характера на кризата е условие за поставяне на правилна диагноза. Това е предпоставка за избор на правилна политика и вземане на подходящи антициклични мерки за противодействие на кризата. Щом сме в криза на свито търсене, очевидно **най-подходящата политика е стимулиране на търсенето** по всички възможни съставки на БВП и с всички възможни инструменти. Рестриктивната политика в такава ситуация е погрешна. Тя неизбежно води към задълбочаване на спада в производството, заетостта и доходите, т. е. – изостряне на кризата.

През юли 2009 г. МВФ публикува последната си прогноза. Очаква се световният

БВП да спадне през 2009 г. с 1,4% – за първи път след Втората световна война. Производството в развитите страни ще намалее с 3,8%, в това число в САЩ – с 2,6%, ЕС – с 4,7%, Германия – със 6,2%, Япония – със 6,0%, Русия – със 6,5%. Разтежът в Китай и Индия се запазва, но на по-ниско ниво, съответно 7,5% и 5,4%. БВП в Бразилия ще спадне с 1,3%, а в ЦИЕ – с 5,0%. Очаква се световната търговия да спадне с 12,2%, а цените на петрола – с 37,6%²⁸.

Достатъчно е да се погледнат прогнозите за най-развитите страни – наши основни икономически партньори, за да се разбере, че рецесията вече е тук и няма скоро да ни напусне. Характерът на кризата – като криза на ограниченото, търсене предопределя извода, че **излизането на българската икономика от рецесията ще зависи главно от процесите в света и особено в европейските страни, наши главни икономически партньори.** Ако следващите месеци потвърдят сегашните първи признаци за смекчаване на кризата в САЩ, Япония, Германия и Франция²⁹ и особено обещаващото бързо стопанско оживление в Китай, **забележимо подобрене у нас може да се очаква не по-рано от първото полугодие на 2011 година.** Не е изключено излизането от световната криза да бъде противоречиво, хилаво, мъчително, бавно и да се проточи с години. Това важи и за България. Авторитетни американски икономисти (Пол Кругман, Дж. Стиглиц, Кенет Рогоф, Нуриел Рубини и др.) очакват, че освен U-образен, изходът от кризата може да бъде W-образен и дори L-образен. Кризата беше внесена у нас от вън. Тя започна в САЩ, след известен лаг се пренесе в Западна Европа и пак след няколкомесечен лаг засегна България. Оживлението също трябва да дойде от вън – ще започне от САЩ, ще се пренесе в Западна Европа и след това ще се почувства у нас.

Ние сме твърде малки и слаби, за да определяме времето и темпото за излизане от кризата. Съвкупното търсене у нас зависи в много висока степен от прякото и косвеното външно търсене. Не може да се разчита на трайно стопанско оживление главно на основата на повишено вътрешно търсене. У нас се чуват гласове на псевдоексперти, че България последна влизала в кризата, но първа щяла да излезе от нея. Това е несериозно. Който влиза последен в рецесия, като правило последен излиза от нея.

Досегашните официални данни на статистиката към края на август 2009 г. потвърждават **влошаване на всички важни икономически показатели.** По данни на НСИ, Министерството на финансите, БНБ и други държавни институции влошаването по най-важни икономически, финансови, валутно-финансови и социални показатели към края на юни 2009 г. е, както следва:

²⁸ IMF, World Economic Outlook Update. Contractionary Forces Receding But Weak Recovery Ahead. July 8, 2009.

²⁹ От наличието на прираст на БВП с 0,3% за второто тримесечие на 2009 г. в Германия и Франция някои икономисти правят извода, че те вече са излезли от кризата. Такъв извод е прибързан. Необходим е по-убедителен прираст през 2–3 и повече последователни тримесечия, за да се твърди, че дадена икономика е излязла от кризата.

3.1. Брутен вътрешен продукт

Световната икономическа криза започна да влияе върху българската икономика още през 2008 г., особено през последните месеци на годината. Прирастът на БВП през първото тримесечие на 2008 г. беше 7,0%, през второто - 7,1%, през третото – 6,8% и през четвъртото – 3,5%. През последните 1-2 месеца на годината растежът е бил нулев, дори отрицателен. Прирастът на БВП за 2008 г. беше 6,0%, а на БДС – 6,1%.

През първото тримесечие на 2009 г. по предварителни данни на НСИ БДС намалява с 2,8%, а БВП с 3,5%. Най-голям е спадът на БДС в индустрията – с 12,4%, следвана от аграрния сектор – с 4,8%, докато услугите продължават да нарастват с 2,5%. По елементи на крайното използване спадът на БВП се предопределя в най-голяма степен от рязкото намаление на вноса и износа и брутокапиталообразуването за основен капитал. Значителен е спадът и в крайното индивидуално потребление – със 6,0%.

През второто тримесечие на 2009 г., пак по предварителни данни, БДС намалява с 3,4%. Най-голям е спадът в индустрията – с 9,8%, следвана от аграрния сектор – със 6,4%, а услугите нарастват с 0,3%. БВП намалява през тримесечието с 4,8%. Най-много за това са допринесли намалението на вноса и износа съответно с 26,9% и 19,8%, брутокапиталообразуването за основен капитал – с 13,9% и индивидуалното потребление – с 8,2%³⁰.

В резултат на всичко това БДС **за полугодieto** намалява с 3,1%. Най-голям е спадът в индустрията – с 11,0% и в аграрния сектор – със 6,0%, докато услугите нарастват с 1,3%. БВП намалява за полугодieto с 4,2%. Това се дължи главно на намалението на вноса и износа, на брутокапиталообразуването за основен капитал и индивидуалното потребление (виж таблица 1.).

Моята прогноза е, че спадът на БДС и БВП през третото и четвъртото тримесечия на 2009 г. ще бъде още по-дълбок. Най-тежки навярно ще бъдат последното тримесечие на 2009 г. и първото тримесечие на 2010 година. **За 2009 г. очаквам спад на БВП около 6,5-7,0%.** Ако първите признаци за смекчаване на рецесията в САЩ, Европа и Япония се затвърдят и особено – чувствителното оживление на растежа в Китай, може да се очаква **спадът на БВП в България през 2010 г. да бъде около 3,0%.** През първото тримесечие спадът ще е по-висок, ще продължи и през второто с леко затихване и към края на годината, при благоприятно развитие на възстановяването от глобалната криза в САЩ и страните от ЕС, може да се стигне до минимален спад и дори нулев растеж у нас. Ако обаче възстановяването на растежа в развитите страни е слабо (0,5-1.0-1,5%) в продължение на няколко години, както допускат видни американски икономисти, това ще се отрази неблагоприятно върху нашата икономика и ще отложи съживяването на стопанската дейност. Както по мащаби, така и по време, **около 75-80% от възстановяването на растежа в България зависи от възстановяването в развитите страни.**

³⁰ Спадът на БВП в ЕС през второто тримесечие също е 4,8%. В Литва той е около 23%, в Латвия – около 18% и в Естония – около 17%. Прави впечатление, че от началото на кризата най-голямо е свиването на производството (депресията) в страните в режим на валутен борд.

Таблица 1

БВП за първо полугодие на 2009 г.
(предварителни данни)

Показатели	Стойност в текущи цени (млн. лв.)	Относит. дял в БДС %	Относит. дял в БВП %	Индекс към първо полу- годие на 2008 г. = 100 %
1. БДС по икономически сектори (2+3+4)	24 713	100,0	83,0	96,9
2. Аграрен	1279	5,2	4,3	94,0
3. Индустрия	7364	29,8	24,7	89,0
4. Услуги	16 070	65,0	54,0	101,3
5. Коректив	5075		17,0	91,1
6. БВП (1+5=7+10+13+16) по еле- менти на крайното използване	29 788		100,0	95,8
7. Крайно потребление (8+9)	25 634		86,0	94,2
8. – Индивидуално	22 829		76,6	92,8
9. – Колективно	2805		9,4	106,6
10. Бруто капиталообразуване (11+12)	8400		28,2	
11. – В основен капитал	8238		27,7	86,0
12. – Изменение на запасите	162		0,5	
13. Външнотърговско салдо (14-15)	-4246		-14,2	
14. Износ на стоки и услуги	14 520		48,8	81,8
15. Внос на стоки и услуги	18 766		63,0	75,8
16. Статистическа разлика	0		0,0	

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 17 август 2009 г.

3.2. Промишленост

Влиянието на световната криза върху българската промишленост също започна през 2008 г., особено през второто полугодие. БДС нарастна със 7,7% през първото тримесечие, със 7,2% през второто, с 2,1% през третото и намалява с 3,7% през четвъртото. Общо за 2008 г. индустриалната продукция нарастна с 3,0%.

Негативното влияние на световната криза върху индустрията се засили през **първото тримесечие на 2009 година**. БДС спадна с 12,4%. През март 2009 г. промишленото производство спадна със 16,9% в сравнение със същия месец на 2008 г., а в преработващата промишленост с 23,8%.

Спадът продължи и през **второто тримесечие**. БДС в промишлеността намалява с 9,8%, а общо за полугодия с 11,0%. През юни 2009 г. промишленото производс-

тво намалява с 18,7%, добивната промишленост с 32,6% и преработващата промишленост с 21,5% в сравнение със същия месец на 2008 година. Добивът на въглища намалява с 56,3%, а производството на някои подотрасли на преработващата промишленост с 35-40 и повече процента (виж таблица 2.).

Таблица 2

Индекси на промишленото производство за месец юни 2009 година (предварителни данни)

Икономически дейности	2005=100	Предходен месец=100	Юни 2008 = 100
Промишленост - общо	99,9	106,9	81,3
Добивна промишленост:	65,7	91,7	67,4
– Добив на въглища	48,4	66,6	43,7
– Добив на метални руди	80,8	105,1	95,1
– Добив на неметални материали и суровини	88,8	101,2	63,4
Преработваща промишленост:	102,4	106,9	78,5
– Производство на хранителни продукти	116,7	109,8	94,4
– Производство на напитки	118,2	106,6	72,0
– Производство на тютюневи изделия	111,7	87,4	85,7
– Производство на текстил и изделия от текстил, без облекло	76,4	104,3	64,1
– Производство на облекло	78,4	113,0	76,5
– Обработка на кожи; производство на изделия от обработени кожи без косъм	79,9	106,2	72,2
– Производство на дървен материал и изделия от него, без мебели	77,5	119,2	60,9
– Производство на хартия и картон и изделия от тях	66,9	91,1	58,8
– Печатна дейност и възпроизвеждане на записани носители	168,3	142,4	153,1
– Производство на химични продукти	80,9	136,1	58,2
– Производство на лекарствени вещества и продукти	81,1	114,4	66,4
– Производство на изделия от каучук и пластмаси	118,4	116,8	87,4
– Производство на изделия от други неметални минерални суровини	99,0	102,0	61,2
– Производство на основни метали	94,6	97,1	75,6
– Производство на метални изделия, без машини и оборудване	86,2	110,7	63,2
– Производство на компютърна техника, електронни и оптични продукти	93,6	97,9	90,0
– Производство на електрически съоръжения	125,6	112,6	74,7

– Производство на машини и оборудване с общо и специално предназначение	111,6	124,8	77,2
– Производство на автомобили, ремаркета и полуремаркета	120,4	112,5	80,6
– Производство на превозни средства, без автомобили	103,4	80,5	57,7
– Производство на мебели	91,7	98,8	59,6
– Производство, неклассифицирано другаде	181,0	121,2	120,3
– Ремонт и инсталиране на машини и оборудване	82,5	88,0	59,2
– Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газ	103,8	111,6	96,5

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 10 август 2009 г.

Тази таблица, както и част от следващите таблици, са построени от НСИ така, че да дават различни измерения на динамиката на икономическите величини.

Последната колона – нивото на промишленото производство през юни 2009 г. в сравнение със същия месец на предходната година. Преобладаващата част от условията на производството между двата месеца са еднакви или сходни. Голямата разлика е във влиянието на кризисните процеси. През юни 2008 г. влиянието на световната криза почти не се чувстваше у нас, докато през юни 2009 г. то е доста силно. В резултат на това промишленото производство спада рязко. Най-силно са пострадали подотраслите, работещи за износ, и тези, чието производство не задоволява неотложни потребности.

Първата колона показва с колко години сме се върнали назад по равнище на индустриално производство в резултат на кризата. Общо за промишлената продукция България се е върнала на нивото на 2005 г. по този показател, а по производство на добивната промишленост още по-назад – някъде през последното десетилетие на миналото столетие. Много голямо е връщането назад и в някои важни промишлени подотрасли.

Сравненията с предходния месец в средната колона са замислени да покажат текущата динамика на стопанската активност. Ако има поредица от месеци с отрицателни показатели, това означава, че кризата продължава. Ако резултатите са положителни за поредица от месеци, изводът е обратен. В нашия случай промишлената продукция през юни 2009 г. нараства с впечатляващите 6,9% в сравнение с май 2009 година. Ходът на кризата в страните с които имаме най-тесни стопански връзки, а също и резултатите по други икономически показатели **не дават основание да се мисли, че е настъпил обрат** към благоприятно развитие. Износът през юни превишава този през май 2009 г., но недостатъчно, за да обясни по-голяма промишлена продукция. Търговията на дребно през юни, която е косвен измерител на вътрешното търсене, превишава оборота през май само с 2,2%. Прирастът на строителната продукция през юни спрямо май съответства на този в промишлеността.

Този прираст на промишленото производство през юни спрямо май 2009 г. може би се дължи на някои сезонни условия и на други вътрешни за промишлеността

причини, които могат да се разкрият само чрез подробен вътрешноотраслов анализ. Това обаче е извън обхвата на настоящото изследване.

Очаквам БДС, създадена в промишлеността през 2009 г., да спадне с 12–13%, а през 2010 г. – с 4–5%. Спадът в началото на 2010 г. ще бъде по-голям, докато през последните месеци на годината може да достигне между 0 и 1% прираст. Уговорките по-горе за очаквания спад на БВП през втората половина на 2009 и през 2010 г. важат напълно и за промишлеността.

3.3. Строителство

Общоприето е да се смята, че настъпването на рецесия или началото на стопанско оживление се чувства най-рано и най-силно в строителната дейност. Анализът на месечните данни за строителната продукция през 2008 г. показва стабилност със слаба тенденция към подобрение до октомври 2008 година. Леко снижение се проявява само през ноември и декември 2008 година.

Тази колеблива тенденция към намаление продължава през първите два месеца на 2009 година. През март и април има известно подобрение, последвано от намаляване през май и ново съществено (може би сезонно) подобрение през юни (виж таблица 3.).

Таблица 3

Индекси на строителната продукция по месеци за първото полугодие на 2009 г.

Месеци	2005 = 100	Предходен месец = 100	Съответен месец на 2008 = 100
Януари	131,2	90,5	94,6
Февруари	133,7	101,9	90,3
Март	143,9	107,6	95,9
Април	145,9	101,4	91,3
Май	130,1	89,2	85,1
Юни	143,9	110,6	91,4

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 10 август 2009 г.

Доколкото може да се прави някакво обобщение, то е, че строителната продукция по месеци е с 5–10 процентни пункта под нивото на съответните месеци на 2008 година (с изключение на месец май), докато наблюденията върху строителната активност в страната дават основание да се очаква по-съществен спад на строителната продукция.

Допълнителна светлина за процесите в строителството хвърля информацията в таблица 4.:

Таблица 4

Индекси на строителната продукция за юни 2009 г.

Показатели	Индекси при база 2005 = 100	Индекси към предходния месец = 100	Юни 2008 г. = 100
Строителство – общо	143,9	110,6	91,4
Сградно строителство	133,9	109,6	85,1
Гражданско/инженерно строителство	166,6	112,4	106,0

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 10 август 2009 г.

По-същественото намаление на сградното строителство се дължи на рязкото съкращаване на жилищното строителство.

По данни, публикувани в интернет сайта на НСИ на 21 август 2009 г., издадените разрешителни за строеж на нови жилищни сгради през второто тримесечие на 2009 г. в сравнение със същия период на 2008 г. са с 32% по-малко, а жилищата в тях със 62,1% по-малко. Административните сгради намаляват с 26,9%, а другите видове сгради – с 24,3%. При всички видове сгради е регистриран спад и на РЗП, съответно при жилищните със 61,4%, при административните – с 29,3%, а при другите сгради – с 35,3%.

Очаквам БДС, създадена в строителството, да спадне през 2009 г. с 10–12%, а през 2010 г. с 4–5%. Оживлението в строителството би следвало да предхожда по време оживлението в другите отрасли. Оживлението в този отрасъл също ще зависи в много висока степен от развитието на глобалната криза.

3.4. Транспорт и съобщения

Тримесечните индекси на оборота в транспорта и съобщенията през 2008 г. показват възходящ тренд за първите три тримесечия и леко затихване на положителната тенденция през последното тримесечие. През първото тримесечие на 2009 г. се почувства рязко влошаване, при което оборотът спада под нивото на 2005 г., а през второто – чувствително подобрение (виж таблица 5.).

Най-рязък е спадът във въздушния транспорт, следван от водния и сухопътния.

Обемът на превозените от БДЖ товари през юли 2009 г. е с 43,1% по-малък от същия месец на 2008 година. Международните товари са с 10,5% по-малко. Измерена в тонкилометри, работата на железницата през юли 2009 г. е с 45,2% по-малка от същия месец на 2008 година. Най-значителен е спадът във вътрешните превози.

Данните за товарния автомобилен транспорт за първо тримесечие на 2009 г. в сравнение със същия период на 2008 г. показват рязко намаление на тонажа на вътрешните превози и съществено намаление на тонкилометрите. При международните превози обаче има рязко увеличение както на тонажа, така и на тонкилометрите. Изглежда, че през това тримесечие кризата не е засегнала българския международен автомобилен товарен транспорт. Това едва ли е продължило през второто тримесечие на 2009 година. НСИ обаче не публикува на своя сайт достатъчно данни за този важен сектор, а Министерството на транспорта и съобщенията – ни-

какви. Ако обаче се съди по обобщените данни за сухопътния транспорт през второто тримесечие на 2009 г. в таблица 5. може да се предполага, че има значителен прираст на тонкилометрите в международния автомобилен транспорт, който компенсира с излишък големия спад в железопътния транспорт през това тримесечие.

Таблица 5

Индекси на оборота в транспорта и съобщенията

Икономически дейности	2005 = 100	III трим. 2008	IV трим. 2008	I трим. 2009	II трим. 2009
Транспорт, складиране и пощи – общо	100,0	157,3	143,0	90,0	102,3
– Сухопътен транспорт	100,0	146,2	147,8	94,7	105,1
– Воден транспорт	100,0	150,1	116,9	62,3	52,6
– Въздушен транспорт	100,0	230,5	93,2	59,8	119,5
–Складиране и обработка на товари, спомагателни дейности в транспорта	100,0	158,8	150,8	88,2	95,6
–Пощенски и куриерски услуги	100,0	161,5	191,0	163,0	164,5
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти. Далекосъобщения	100,0	139,6	160,0	115,3	127,5

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 31 август 2009 г.

Сравнението на данните за второто полугодие на 2008 г. с първото полугодие на 2009 г. показва значителен спад на обема на транспортните услуги в разгара на кризата през 2009 година.

Очаквам спад на добавената стойност в транспорта за 2009 г. спрямо 2008 г. около 25–30%, а за 2010 г. – около 10–15%.

3.5. Приходи от продажби във вътрешната търговия

Общата тенденция на месечните индекси на приходите от продажби в сектора „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” за 2008 г. е възходяща до последния месец. Стабилна е тенденцията на месечните индекси в търговията с автомобили, мотоциклети и тяхното техническо обслужване и ремонт. В търговията на едро, без търговията с автомобили и мотоциклети, тенденцията е възходяща до септември-октомври 2008 г., като през ноември и декември се почувства снижение. Месечните индекси в търговията на дребно, без търговията с автомобили и мотоциклети, расте постепенно до края на годината. Следователно, криза в този сектор не се чувства през 2008 година.

Положението се променя съществено през 2009 г., но остава относително стабилно както спрямо 2005 г., така и спрямо съответните месеци на 2008 година. В търговията на едро, без автомобили и мотоциклети, индексът спрямо съответния месец на 2008 г. е между 92% и 85%. Общо за периода януари-юни 2009 г. спрямо същия период на 2008 г. за целия сектор индексът е 88,4% (виж таблица 6.).

Таблица 6

Индекси на приходите от продажби в сектора
„Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети” за месец юни 2009 г.
(предварителни данни)

Търговки дейности	2005 = 100	Предходен месец = 100	Юни 2008 = 100
Общо	106,8	103,7	83,6
– Търговия с автомобили, мотоциклети, техническо обслужване и ремонт	99,7	104,3	85,2
– Търговия на едро, без търговия с автомобили и мотоциклети	99,7	104,3	85,2
– Търговия на едро със селскостопански суровини и живи животни	107,1	98,9	78,5
– Търговия на едро с хранителни стоки, напитки и тютюневи изделия	109,3	106,9	95,6
– Търговия на едро с нехранителни потребителски стоки	107,4	103,8	96,2
– Търговия на едро с компютри и комуникационна техника	121,0	101,7	74,8
– Търговия на едро с машини и оборудване със стопанско предназначение и части за тях	123,3	104,9	75,1
– Търговия на дребно, без търговията с автомобили и мотоциклети	124,9	102,2	89,5
– Търговия на дребно с хранителни стоки, напитки и тютюневи изделия	127,5	101,9	102,9
– Търговия на дребно в неспециализирани магазини с разнообразни стоки	137,6	102,4	88,4
– Търговия на дребно с фармацевтични медицински стоки и козметика	126,4	98,7	99,0
– Търговия на дребно с текстил, облекло, обувки и кожени изделия	144,6	96,6	90,4
– Търговия на дребно с битова техника, мебели и други стоки за бита	143,8	100,2	81,1
– Търговия на дребно с компютри, комуникационна техника и други потребителски стоки	118,6	104,3	80,7

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикувано на 10 август 2009 г.

Индексите по отделните видове дейности в търговията на едро варират силно – с 10 процентни пункта над и под средния индекс. Подобни са вариациите и в индексите в търговията на дребно.

Очаквам спад на БДС във вътрешната търговия през 2009 г. 12–13%, а през 2010 г. – 5–6%.

3.6. Външна търговия

През юли 2008 г. износът (FOB) достигна своя максимум от 2980,5 млн. лева. През следващите месеци започна постепенно намаление и през декември 2008 г. спадна на 1828,5 млн. лева. През изминалите 6 месеца на 2009 г. износът беше под нивото на декември 2008 г., с изключение на два месеца. За полугодieto на 2009 г. износът е с 4,6 млрд. лв. (с 30,0%) по-малко от същия период на 2008 година. Вносът спадна с 8,25 млрд. лв. (с 35,2%) по-малко от същия период на 2008 г. (виж таблица 7.).

Таблица 7

Износ и внос за януари-юни 2008 и 2009 година (млн. лв.)

Месеци	Износ-FOB 2008	Износ-FOB 2009	Внос-FOB 2008	Внос-FOB 2009	Салдо 2008	Салдо 2009
Януари	2179,0	1585,1	3370,9	2256,9	-1191,9	-671,8
Февруари	2376,0	1752,9	3534,4	2435,8	-1158,4	-682,9
Март	2590,3	1883,1	3701,7	2755,4	-1111,4	-872,3
Април	2684,0	1616,5	4176,5	2542,3	-1492,5	-925,8
Май	2588,7	1766,2	4160,6	2613,4	-1751,9	-847,2
Юни	2734,8	1950,2	4515,4	2604,9	-1780,6	-654,7
Общо	15 152,8	10 554,0	23 459,5	15 208,6	-8306,7	-4654,6

Източник: Интернет сайт на БНБ. Публикувано на 10 август 2009 г. Данните за 2008 г. са окончателни, а за 2009 г. предварителни.

Главна причина за спадането на износа е намаленото търсене от европейските страни, в т.ч. и от страните от ЕС. През януари-юни 2008 г. България е изнесла за страните от ЕС стоки за 9133,4 млн. лв., а за същия период на 2009 г. 6791,8 млн. лв. или с 2,3 млрд. лв (с 25,6%) по-малко. Вносът от ЕС е спаднал от 13 254,3 млн. лв. на 9133,0 млн. лв. или с 4,1 млрд. лв. (с 31,1%).

По данни на БНБ **отрицателното салдо по текущата сметка** към 30 юни 2009 г. е 2,13 млрд. евро. Той се дължи главно на дефицита в търговския баланс – 2,38 млрд. евро (виж таблица 8.).

Таблица 8

Текуща сметка и търговски баланс – акумулирани данни за януари-юни 2008 и 2009 година (млн. евро)

Показатели	Към 30 юни 2008 г.	Към 30 юни 2009 г.	Промяна Юни 09 – Юни 08
Текуща сметка	-4464,8	-2130,1	2436,8
Износ (FOB)	7736,7	5396,1	-2340,6
Внос (FOB)	-12 002,8	-7776,1	4226,8
Търговски баланс	-4266,1	-2379,9	1886,2

Източник: Интернет сайт на БНБ. Данните за 2009 г. са предварителни. Публикуван на 13 август 2009 г.

Вносът по начин на използване за януари-май 2009 г. е намалял с 33,8%³¹. Това се дължи на намаление на вноса на потребителски стоки с 14,8%, на суровини и материали с 38,0%, на инвестиционни стоки с 34,5% и енергийни ресурси с 40,2%.

Тази структура на намаления внос **не е достатъчно рационална**. В сегашната кризисна ситуация е желателно да се ограничава до минимум главно вносът на потребителски стоки, а също на суровини, материали, химикали, енергоносители и някои инвестиционни стоки, които се произвеждат или могат да се произвеждат у нас с прилично качество и цена. Не бива обаче да се икономисва от неотложен внос на модерни машини за производствени цели, медицинска апаратура, лекарства и други жизнено важни продукти. По този начин може би ще се спестят повече от 1,0 млрд. лв., без да се потиска допълнително вътрешното търсене и кризата да се задълбочава, вместо да се облекчава.

Прогнозирането на износа и на дефицита по текущата сметка е много трудно, защото зависи почти изцяло от външни фактори – развитието на кризата и хода на стопанското оживление в нашите търговски партньори от ЕС и други индустриални държави. Засега никой сериозен анализатор не се наема с подобни категорични прогнози. С всичките рискове и условности на такива прогнози **за 2009 г. очаквам спад на износа с 30–32%, а за 2010 г. с 10–12%. За дефицита по текущата сметка очаквам през 2009 г. 12–13% от БВП, а през 2010 г. над 10% от БВП**.

3.7. Преки чуждестранни инвестиции

Месечният приток на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) достигна своя максимум през юни 2008 година. След това започва почти непрекъснато намаление, за да достигне минимума си за годината през ноември. През първото полугодие на 2009 г. **месечният приток продължава на 2,0–2,5 пъти по-ниско ниво**. При 3272,6 млн. евро постъпили през първото полугодие на 2008 г., за същия период на 2009 г. постъпиха 1563 млн. евро или с 1709,6 млн. евро по-малко (виж таблица 9.).

Главна причина за това е световната финансова криза. Този срив се случи въпреки наличието на валутен борд, бюджетни излишъци и едни от най-ниските корпоративни и подоходни данъци, които либералните икономисти у нас изтъкват като най-силни аргументи за инвестиционната привлекателност на нашата страна. При рязко влошения климат на доверие в световната финансова система България не можеше да очаква друго, освен срив в притока на ПЧИ. Този срив се почувства във всички нови пазарни икономики по света, в това число и в ЦИЕ. Като се има предвид неблагоприятното състояние на валутно-финансовите ни баланси, рисковете за бъдеща газова криза и прекалено голямата и безнаказана престъпност и корупция, чуждите инвеститори не можеха да постъпят по друг начин, освен да намалят инвестирането у нас. Това ще продължи не само до края на 2009 г., но и през 2010 г., независимо от ниските данъци и рестриктивната бюджетна политика.

³¹ При приключването на този анализ още не бяха публикувани данни за вноса по начин на използване през юни 2009 г.

Таблица 9

Приток на преки чуждестранни инвестиции (млн. евро)

Месеци	2008 г.	2009 г.	2009–2008 г.
Януари	329,2	295,9	–33,3
Февруари	344,9	141,0	–203,9
Март	528,0	313,4	–214,6
Април	722,1	212,9	–509,2
Май	519,7	207,3	–312,4
Юни	828,7	392,5	–436,2
Общо	3272,6	1563,0	–1709,6
Юли	679,9		
Август	634,6		
Септември	412,4		
Октомври	650,0		
Ноември	151,7		
Декември	361,8		
Общо	6163,0		

Източник: Интернет сайт на БНБ. Данните за 2009 г. са предварителни.
Публикуван на 15 август 2009 г.

Според проучване на Deloitte в началото на август 2009 г. 79% от тези, които все още инвестират в ЦИЕ се насочват към централна Европа, 8% към страните от бивша Югославия, около 5% към Румъния и България и около 3% към балтийските страни.

Очаквам притокът на ПЧИ през 2009 г. да достигне около 3000 млн. евро. Приблизително същото равнище ще се запази и през 2010 година. Ако възстановяването на развитите икономики от кризата се ускори размерът им през 2010 г. може да бъде и по-голям. Ако се забави те може да спаднат до 2–2,5 млрд. евро.

3.8. Консолидиран бюджет и фискален резерв

Приходите на консолидираната фискална програма към края на юни 2009 г. са 12 954,5 млн. лв. или 92,3% спрямо постъпленията за същия период на миналата година. Изпълнението спрямо годишните разчети по закона за държавния бюджет на България за 2009 г. е 39,8%. Данъчните постъпления са 10 123,8 млн. лв. или 39,3% от разчета за годината. Неданъчните приходи и помощи са 2830,6 млн. лв. или 41,5% от разчета за годината.

Според проучване на асоциацията на италианските данъкоплатци 51% от доходите в Италия, подлежащи на данъчно облагане, не са декларирани. Румъния е на второ място с 42,7%, следвана от България с 39,2%, Естония с 37,6%, Словакия с 34,1% и т.н. Като се имат предвид разкритията на новото правителство през август

2009 г. за нелегалния внос на горива, алкохол, цигари и други стоки, сивата икономика в България може да е и по-висока от цитираната.

Разходите по консолидирания бюджет (включително вноската на България за общия бюджет на ЕС) към 30 юни 2009 г. са 12 770,6 млн. лв. или 42,1% от предвидените със закона за държавния бюджет за 2009 година.

Към края на юни 2009 г. положителното бюджетно салдо е 183,8 млн. лв.

Изпълнението на републиканския бюджет по приходите изостава силно от това през същия период на 2008 г., а по разходите го превишава. Най-голямо е изоставането по косвените данъци. Най-голямо е превишението спрямо същия период на 2008 г. по капиталовите разходи и по трансферите в други бюджети. Към края на юни 2009 г. **положителното салдо по републиканския бюджет е било 216,5 млн. лева** (виж таблица 10).

Фискалният резерв по текущи валутни курсове към 30 юни 2009 г. е бил 8264,6 млн. лв.

Таблица 10

Изпълнение на републиканския бюджет към 30 юни 2009 година (млн. лв.)

Показатели	Отчет към юни 2008 г.	Закон за 2009 г.	Отчет към юни 2009 г.	Изпълнение спрямо 2008 - %	Изпълнение спрямо закона за 2009 -%
Общо приходи и помощи	9570,0	20 955,0	8600,9	89,9	41,0
– Данъчни	8308,5	18 916,0	7235,7	87,1	38,3
– Преки	2448,4	4903,5	2245,4	91,7	45,8
– Косвени	5766,8	13 795,8	4901,9	85,0	35,5
– Други данъци	93,3	216,7	88,5	94,9	40,8
– Неданъчни	1170,2	1899,6	1250,4	106,9	65,8
– Помощи	91,3	139,4	114,8	125,7	82,3
Разходи, трансфери и вноски в бюджета на ЕС	6734,6	20 466,1	8384,3	124,5	41,0
– Нелихвени	3114,7	10 053,4	3936,3	126,4	39,2
– Текущи	2656,0	7402,8	3134,7	118,0	42,3
– Капиталови	458,7	2650,6	801,5	174,7	30,2
– Лихви	352,0	632,4	333,1	92,9	52,7
– Външни заеми	269,9	474,2	250,8	93,6	52,9
– Вътрешни заеми	82,1	158,2	82,3	100,2	52,0
– Резерв за неотложни и непредвидени разходи		590,0			
– Трансфери в други бю- джети	2908,7	8258,5	3702,5	127,3	44,8
– Вноски за бюджета на ЕС	359,2	931,8	412,5	114,8	44,3
Бюджетен баланс	2835,4	488,9	216,5		

Източник: Интернет сайт на Министерството на финансите

По данни на Министерството на финансите от 31 август 2009 г. **изпълнението на републиканския бюджет към юли 2009 г.** по приходите и помощите е било 86,8% спрямо същия период на 2008 г. и 46,7% спрямо закона за държавния бюджет за 2009 година. По данъчните приходи то е 43,9% спрямо закона. При преките данъци е 51,5%, а при косвените 41,1%.

По разходите, трансферите и вноската в бюджета на ЕС изпълнението е 122,8% спрямо същия период на 2008 г. и 48,1% спрямо закона за бюджета. Нелихвените разходи са 46,0% спрямо закона, а лихвените 68,6%.

Бюджетният баланс по републиканския бюджет в края на юли 2009 г. е дефицит от 49,5 млн. лв., **а по консолидирания бюджет** отрицателното салдо е 386,4 млн. лева.

Фискалният резерв към 31 юли 2009 г. е бил 7711 млн. лева.

Заслужава внимание изменението на месечните бюджетни салда през първите седем месеца на 2008 и 2009 г. (виж таблица 11):

Таблица 11

Месечни бюджетни дефицити (по предварителни данни)

Месеци	2008 г. млн. лв.	2009 г. млн. лв.
Януари	440	907
Февруари	155	-320
Март	1116	-75
Април	993	163
Май	601	-120
Юни	472	-372
Юли	442	-564

Източник: Изчислено по данни от сайта на Министерството на финансите

Юни е последният месец от 2009 г. с положително кумулативно салдо. През следващите месеци **до края на тази година очаквам отрицателни кумулативни салда**, въпреки намеренията на новото правителство да постигне уравновесен бюджет към края на годината чрез крути мерки за подобряване събираемостта на държавните вземания и съкращаване на бюджетните квоти почти на всички ведомства и сектори в разходната част на бюджета.

На 5 август 2009 г. правителството намали държавните разходи по текущия бюджет с 1,15 млрд. лв. (46% от очаквания дефицит) като едно от средствата за компенсиране на очаквания дефицит от 2,5 млрд. лв. към края на годината. С постановление на Министерския съвет от 11 август 2009 г. се намаляват разходите по бюджетите на централните държавни органи с 366,6 млн. лв., ограничават се трансферите по републиканския бюджет за други бюджети и извънбюджетни фондове с 42,3 млн. лв., други целеви разходи, капиталови разходи и субсидии от централния бюджет, включително за усвояване на държавни инвестиционни заеми – със 664 млн. лв. и други.

Разходите на министерствата (с изключение на просветата, вътрешните работи и съдебната система) се намаляват с 5,15% в допълнение на намалените 10% още при утвърждаването на бюджета. Обещано е да не се намаляват заплатите, пенсиите и социалните разходи, но се замразяват всички капиталови разходи на министерствата, където няма сключени договори, а където има, договорите ще се преразгледат и ще се вземат решения според конкретните случаи. Прогнозира се разходите да достигнат 20,46 млрд. лв. до края на годината.

Останалата част правителството ще се опита да покрие чрез подобряване събираемостта на данъците, акцизите и митата, особено за алкохола, цигарите и горивата.

Постъпленията по **бюджетите на социално-осигурителните фондове** към края на месец юни са 2613,9 млн. лв., което е 43,0% изпълнение на годишните разчети. С най-голям относителен дял в приходите на социално- и здравно-осигурителните фондове са приходите от социално- и здравно-осигурителни вноски – 99,1%. Постъпленията от осигурителни вноски към 30 юни 2009 г. са 2589,1 млн. лв., в това число от социално-осигурителни вноски 1859,6 млн. лв. и от здравно-осигурителни вноски 729,4 млн. лв.

Извършените разходи по бюджетите на социално- и здравно-осигурителните фондове към 30 юни 2009 г. са 4409,9 млн. лв., което е 45,7% от разчета за годината, в това число пенсии, помощи и обезпечения по КСО за 3509,2 млн. лв. и здравно-осигурителни плащания за 824,8 млн. лв. Положението към края на юли се влошава.

Все повече се усложнява положението в бюджета на социалното осигуряване по различни причини. Дефицитът му в края на юли е 196,7 млн. лв., а към края на годината се очаква да достигне около 560 млн. лева. Заложеният първоначално планов дефицит за НОИ в Закона за държавния бюджет за 2009 г. е 846 млн. лева. Заедно с новия дефицит към края на годината той ще достигне 1,4 млрд. лв. По оценка на профсъюзите намалението на осигурителната вноска на бизнеса, което правителството възнамерява да въведе от началото на 2010 г., ще увеличи дефицита в осигурителната система с около 500 млн. лв. през идущата година.

Постъпилите приходи по **бюджетите на общините** към 30 юни 2009 г. са 798,4 млн. лв., което е 35,3% от годишния разчет по закона за бюджета за 2009 година. Преобладаващият дял (61,7%) заемат неданъчните приходи (приходи от общински такси, приходи и доходи от собственост и постъпления от продажби на нефинансови активи).

Извършените разходи по местните бюджети са 2252,2 млн. лв. или 56,7% от разчетените за годината и за сметка на предоставените целеви трансфери от други бюджети. Положението към края на юли се влошава.

Положението на общините е много тежко. Няма общини, които да не бъдат засегнати от кризата, но има реална опасност 182 общини да изпаднат в особено тежко положение. Главните причини за това са в неизпълнението на приходите им поради влиянието на кризата върху стопанските и други дейности на техните територии.

Министърът на финансите за първи път споменава, че правителството може да емитира еврооблигации с очаквана лихва около 5,5–6,0%. С всичко това се цели постигането на балансиран бюджет в края на 2009 година.

По предварителни оперативни данни кумулативният дефицит по консолидирания бюджет е достигнал 372,4 млн. лв. в края на юли 2009 година (виж таблица 12). По последни официални данни този дефицит в края на юли е 386 млн. лева.

Таблица 12.

Основни параметри по консолидираната фискална програма (в млн. лева)

Показатели	Към 30 юни 2009 г.	Към 31 юли 2009 г.
Приходи и помощи	12 953,2	14 819,2
– Данъчни приходи	10 122,4	11 685,3
– Неданъчни приходи	2000,0	2237,9
– Помощи	830,8	896,0
Общо разходи	12 775,4	15 191,5
– Нелихвени разходи	12 020,9	14 310,7
– Лихвени разходи	342,0	443,7
– Вноска в бюджета на ЕС	412,5	437,1
Бюджетно салдо	177,8	–372,3

Източник: Интернет сайт на Министерство на финансите

Намеренията на правителството да постигне балансиран бюджет в края на 2009 г. чрез повишаване на събираемостта и значителни съкращения на бюджетните квоти са трудно осъществими. По начало, в кризисна ситуация като сегашната, повечето развити и средно развити страни в Европа и извън нея прибегват до бюджетни дефицити. Балансиран бюджет за 2009 г. в България може да се постигне при прекалено висока икономическа и социална цена.

Ако се съди по изказвания на министъра на финансите, **политиката на балансиран бюджет ще продължи и с бюджета за 2010 г.,** въпреки че икономиката ще продължава да бъде в тежко кризисно състояние. Неговите очаквания за стопанско оживление от средата на 2010 г. не са реалистични.

Политиката на правителството по бюджетния дефицит при сегашната кризисна ситуация е погрешна. Световният опит (минал и настоящ) потвърждава, че в кризисни условия умерените бюджетни дефицити са не само допустими, но и необходими, за да не се разрушава социално-икономическата тъкан на обществото. **Настоящото и бъдещето на нашата икономика ще спечелят, ако правителството се ориентира към 3% от БВП бюджетен дефицит за 2009 и 2010 година.**

3.9. Официални резервни активи

Нивото на официалните резервни активи на България е задоволително. Те достигат своя максимум през септември 2008 г. и от декември 2008 г. и през първата половина на 2009 г. намаляват, без да изправят страната пред сериозни проблеми, поне до края на 2009 година (виж таблица 13.).

Таблица 13

Официални резервни и други активи в чуждестранна валута (в млн. евро)

Месеци	2008 г.	2009 г.
Януари	11 679,6	12 122,6
Февруари	11 656,2	12 013,1
Март	12 114,5	11 816,5
Април	12 936,8	11 791,9
Май	12 813,9	11 782,5
Юни	13 234,1	11 895,4
Юли	13 643,1	
Август	14 377,1	
Септември	14 722,0	
Октомври	14 192,4	
Ноември	14 320,7	
Декември	12 713,1	

Източник: Интернет сайт на БНБ

В края на 2008 г. официалните резервни активи са били 12 713,1 млн. евро. Това означава, че осигуряват вноса на СНФУ за 5,3 месеца. В края на май 2009 г. тази величина достига 5,7 месеца. То е почти на нивото на 2007 г. и над това за 2006 година.

В края на 2008 г. отношението между официалните резервни активи и краткосрочния дълг е било 95,7% и намалява до 90,3% през юни 2009 година. То обаче е по-ниско в сравнение с 2006 и 2007 година.

В края на 2008 г. отношението между официалните резервни активи и валутните депозити е било 179% и спада до 158,6% през юни 2009 година. Това съотношение е значително по-ниско в сравнение с 2006 и 2007 година.

В края на 2008 г. отношението между официалните резервни активи и вноса на СНФУ е било равно на 5,3 месеца, а през юни 2009 г. нараства на 6 месеца.

Към края на 2009 г. и през 2010 г. е възможно намаление на официалните резервни активи, без обаче да се застраши валутно-финансовата стабилност на страната.

3.10. Брутен външен дълг

Брутният външен дълг достигна максимума си в абсолютно изражение през октомври 2008 г., а в края на годината е бил 107,7% от БВП. От началото на 2009 г. клони към бавно намаление в абсолютен размер, но остава на нивото на 109,0% към БВП (виж таблици 14. и 15.).

Таблица 14

Брутен външен дълг (в млн. евро)

Месеци	2008	2009
Януари	28 513,9	36 960,0
Февруари	29 121,5	36 853,8
Март	30 250,4	36 427,8
Април	31 354,9	36 565,4
Май	31 920,2	36 869,1
Юни	33 608,4	36 925,0
Юли	34 116,8	
Август	35 445,1	
Септември	36 231,5	
Октомври	37 234,5	
Ноември	37 417,8	
Декември	36 729,8	

Източник: Интернет сайт на БНБ. Публикуван на 25 август 2009 г.

Брутният външен дълг, както е известно, се състои от публичен и частен дълг. В края на 2008 г. публичният дълг е бил 11,2% от общия брутен външен дълг. Останалата част (88,8%) е дълг на частните финансови и нефинансови предприятия. През юни 2009 г. съотношението остава почти същото.

По най-нови данни на НСИ от 31 август 2009 г. държавният дълг в края на юли е бил 4757 млн. евро. Вътрешният държавен дълг е 1425 млн. евро, а външният 3332 млн. евро.

Сериозно внимание заслужава структурата на брутния външен дълг, защото е важен не само общият му размер, но и делът на краткосрочния дълг. В началото на 2008 г. делът на краткосрочния дълг е бил около 33%, а към средата на 2009 г. – около 36%. Този сравнително висок дял може да създаде проблеми на икономиката ни. Неблагоприятна е тенденцията и в съотношението между краткосрочен външен дълг и БВП.

Обслужването на брутния външен дълг е възлизало на около 37% от износа в края на 2008 г., а през март-юни 2009 г. е далеч по-високо. Това също е тежко бреме за икономиката (виж таблица 15).

Брутният външен дълг на pewno ще продължава да нараства бавно през втората половина на 2009 и през 2010 г., без обаче да създава непосредствена опасност за икономиката. По-нататъшният му растеж обаче трябва да се наблюдава все по-строго и да се вземат мерки за ограничаване растежа на частния дълг. Още по-необходими са мерки за ограничаване растежа на краткосрочния дълг през тази и следващите години.

Таблица 15

Аналитични показатели по брутния външен дълг

Показатели	2008	Март		Април		Май		Юни	
		2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Брутен вън. дълг – млд. евро	36,73	30,25	36,43	31,35	36,57	31,92	36,87	33,61	36,93
– Публичен	4,10	30,25	3,98	3,91	4,05	3,94	3,99	3,95	4,13
– Частен	32,63	26,40	32,45	27,45	32,52	27,98	32,88	29,65	32,79
Брутен вън. дълг – % от БВП	107,7	88,7	107,5	91,9	107,9	93,6	108,8	98,5	109,0
– Публичен	12,0	11,3	11,8	11,4	11,9	11,5	11,8	11,6	12,2
– Частен	95,6	77,4	95,8	80,5	96,0	82,0	97,0	86,9	96,8
Краткоср.дълг/брут.вън.дълг – %	36,2	32,9	36,0	33,1	36,1	33,0	36,0	36,0	35,7
Краткоср. вън. дълг/% от БВП	38,9	29,2	38,7	30,4	38,9	30,8	39,2	35,4	38,9
Обсл.брут.вън.дълг – млд.евро	7,35	2,15	2,29	2,88	2,61	3,42	2,88	3,78	3,43
– Публичен сектор	1,15	0,46	0,33	0,55	0,39	0,59	0,42	0,67	0,49
– Частен сектор	6,20	1,69	1,96	2,32	2,22	2,84	2,45	3,11	2,94
Обсл.брут.вън.дълг – % от БВП	21,5	6,3	6,8	8,4	7,7	10,0	8,5	11,1	10,1
Обсл.брут.вън.дълг – % от износа на СНФУ	35,6	48,1	66,5	46,7	57,2	43,0	49,6	37,8	46,6

Източник: Интернет сайт на БНБ. Публикуван на 25 август 2009 г.**3.11. Кредитна дейност**

Както във всички други страни в Европа кризата се отрази и върху кредитната дейност у нас. Достъпът до кредити беше силно затруднен по понятни причини. Макар и в по-малък обем, българските банки продължаваха да кредитират нефинансовите предприятия и домакинствата. В този процес възникваха редица проблеми, най-сериозният между които беше опасността от влошаване кредитните портфейли на банките в резултат на повишаване дела на необслужваните кредити през месеците до края на 2009 г. и през 2010 година (виж таблица 16.).

Таблица 16

Кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НТООД (в хил. лв.)

Показатели	Юни 2008 г.	Декември 2008 г.	Юни 2009 г.
1. Нефинансови предприятия	27 665 490	30 242 274	30 458 252
в т.ч. Лоши и реструктурирани	488 153	599 549	1 258 048
2. Домакинства и НТООД	16 273 495	18 091 494	18 398 493
в т.ч. Лоши и реструктурирани	276 448	341 161	549 620

Източник: Интернет сайт на БНБ

Банковата общност е особено предпазлива на тази тема, между другото и поради все още пресните спомени от банковата криза през 1996-97 година. От таблица 16.

лични, че през юни 2008 г. делът на лошите и реструктурирани кредити в кредитния портфейл на финансовите предприятия е бил 1,76%, а през юни 2009 г. – 4,13%. В кредитите на домакинствата и НТООД през юни 2008 г. лошите и реструктурирани кредити са били 1,70%, а през юни 2009 г. – 2,99%.

Общият обем на проблемните вземания достигна 2,49 млрд. лв. към края на юли 2009 г., което е 5,1% от всички кредити, съобщи НСИ на 25 август. На месечна база ръстът на лошите кредити е 8,5%. Най-много са проблемните ипотечни вземания – нарастването им на годишна база е 159%.

Общият кредитен портфейл на банките е спаднал през месеца с 9,6 млн. лв. до 48,8 млрд. лева.

С най-бърз темп растат проблемните вземания при жилищните заеми – 12,9% на месечна база, а проблемните корпоративни заеми със 7,3% спрямо юни.

Тези нива на необслужвани кредити все още не са проблем за банковата система. Със задълбочаването на финансово-икономическата криза през втората половина на 2009 г. и през 2010 г. все повече заематели – юридически и физически лица, ще бъдат затруднени в обслужването на получените заеми. По прогноза на БНБ проблемните кредити може да достигнат 16,5% от кредитния портфейл на банките до края на годината. Ако тази прогноза се потвърди ще бъде заплашена стабилността на банковата система и на обществото.

Сериозен проблем за кредитната система са и **лихвите по кредитите**. Банковата общност намира редица основания за поддържане на високите лихви (поскъпване на кредитния ресурс, набавян от външни и вътрешни източници, третирането на България като високо рискова страна от международната финансова общност и т.н.) и отчита значителни печалби. Кредитополучателите, обаче са все повече затруднени в обслужването на кредитите поради високите лихви във все по-сложните условия на кризата (виж таблица 17.).

Таблица 17

Лихвени проценти за нов бизнес по кредити за нефинансови предприятия и за потребителски кредити по период на първоначално фиксиране на лихвения процент

Месеци	Нефинансови предприятия		Потребителски кредити	
	В лева	В евро	В лева	В евро
Юни 2008 г.	8,79	8,05	10,81	9,01
Декември 2008 г.	9,88	9,69	12,45	10,95
Юни 2009 г.	9,60	12,54	14,23	11,64

Източник: Интернет сайт на БНБ. Лихвите за нефинансови предприятия са за кредити над 5 години, а по потребителските кредити – до една година.

Към средата на 2009 г. проблемните кредити не са сериозен проблем за финансовата ни система, но **ако кризата продължи да се задълбочава** и ако излизането от кризата се забави повече от очакванията, те **могат да достигнат 18-20% или повече** и да заплашат финансово-икономическата и социалната стабилност в страната. **Високите лихви** затрудняват достъпа до кредити и **създават сериозни проб-**

леми на корпоративния и домакиния сектор при обслужването на заемите. Тук също могат да възникнат проблеми при неблагоприятно развитие на кризата.

3.12. Повишение на безработицата

Отбелязаното до тук намаление на производството в различните сектори на икономиката води до освобождаване на работна сила и повишение на безработицата. Разбира се, по добре известни причини, между двата процеса има лаг от няколко месеца. Повишаването на безработицата закъснява с 4–5 или повече месеца след намаляването на стопанската активност, но и нейното намаление също ще се забави след време, когато започне оживлението на производството. Данните за безработицата у нас от началото на 2009 г. потвърждават това (виж таблица 18.).

Таблица 18

Регистрирани безработни в края на периода

Месеци	брой
Януари	240 782
Февруари	247 759
Март	254 899
Април	260 693
Май	262 097
Юни	270 136
Юли	282 000

Източник: Интернет сайт на Министерство на труда и социалната политика и Агенция за икономически анализи и прогнози към 11 август 2009 г.

Статистиката отчита сравнително ниска безработица – 7,62% за юли 2009 г. на база регистрирани в бюрата по труда. Това е неточно, защото не включва обезкуражените и редица други форми на безработица, а също и скритата безработица под формата на работа в режим на съкратени работни дни, работни седмици, неплатен отпуск в очакване на поръчки, завръщащи се българи, работещи до сега в чужбина и т.н. Няма логика стопанската дейност да затихва толкова бързо и така дълбоко, а 6–8–10 месеца след това безработицата да расте толкова бавно и в умерени мащаби! Повече доверие заслужават оценките на синдикатите, че безработицата вече е двуцифрена – около 10–11% и че над 100 хил. души са загубили работните си места. А най-трудното предстои през втората половина на 2009 г. и първата половина на 2010 година.

По оценки на НСИ броят на хората, загубили работата си през последните 12 месеца (от юни 2008 г. до юни 2009 г.), е нарастнал с 20%. В края на юни 2009 г. техният брой се оценява на 123 хил. души.

Коефициентът на заетост на населението във възрастовата група 15-64 години през второто тримесечие на 2009 г. продължава да намалява и достига 63,3%. В частния сектор работят 72,7%, а останалите в общественя.

През второто тримесечие на 2009 г. общият брой на заетите лица на възраст 15 и повече навършени години е бил 3,3 млн. а относителният им дял от населението в същата възрастова група е 50,1%.

Икономически активното население в страната на възраст 15-64 навършени години е било 3,47 млн. или 67,6% от населението в същата възрастова група.

Коефициентите на безработица по пол са 6,3% за мъжете и 6,4% за жените. Безработицата в селата е 9%, а в градовете 5,5%.

Продължително безработните (една или повече години) са 99,7 хил. или 44,8% от всички безработни.

По официалната методика за отчитане на безработицата **към края на 2009 г. тя може да достигне около 10%, а към средата или втората половина на 2010 г. 13-14%. Ще се увеличи и делът на трайно безработните.** Ако се прибавят и скритите форми на безработица, безработицата като цяло **може да приближи 20%** през 2010 година.

3.13. Индекси на цените

Кризите потискат инфлационните процеси и дори създават опасност от дефлация. Това важи още повече за криза на недостатъчното търсене, каквато е настоящата. То се потвърди във всички засегнати от кризата страни, особено в най-развитите, но не заобиколи и новите пазарни икономики, каквато е България.

Ниската инфлация по всички видове цени се прояви и в България, но понеже НСИ публикува оперативни данни за кризисните месеци само за индексите на потребителските цени, настоящият анализ ще се ограничи до тях.

Общият индекс на потребителските цени за юли 2009 г. спрямо същия месец на 2008 г. е 101,6%, а спрямо декември 2008 г. – 100,0%. Това означава, че сме на границата на дефлацията. Най-нисък е той за хранителните стоки, при които има дефлация от 1,1%, а най-висок в общественото хранене (виж таблица 19.).

Таблица 19

Индекси на потребителските цени за месец юли 2009 г.

Потребителски групи	Предходен месец = 100	Декември 2008 = 100	Юли 2008 = 100
Общо	99,4	100,0	101,6
Хранителни	98,6	96,2	98,9
Нехранителни	99,8	103,5	102,7
Обществено хранене	100,1	102,5	107,7
Услуги	99,9	100,9	102,5

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 12 август 2009 г.

За България като член на ЕС са важни и хармонизираните индекси на потребителските цени. Общият индекс за тези продукти и услуги през юли 2009 г. към същия месец на предходната година, а и към декември 2008 г. е 101,0%. И тук сме на

границата на дефлацията. Най-ниски са индексите за транспорта, съобщенията и хранителните продукти, а най-високи при алкохолните напитки и тютюневите изделия, образованието и разнообразните стоки и услуги (виж таблица 20.)

Таблица 20

Хармонизирани индекси на потребителските цени за юли 2009 г.

Потребителски групи	2005 = 100	Предходен месец = 100	Декември 2008 = 100	Юли 2008 = 100
Общо	132,55	99,9	101,0	101,0
– Хранителни продукти и безалкохолни напитки	135,49	98,5	96,2	98,7
– Алкохолни напитки и тютюневи изделия	209,25	100,4	116,2	118,3
– Облекло и обувки	127,52	98,4	98,7	104,1
– Жилище, вода, електричество, газ и други горива	129,66	98,3	99,5	103,4
– Жилищно обзавеждане, домакински уреди и принадлежности и обичайно поддържане на дома	116,15	100,2	101,6	103,9
– Здравеопазване	123,96	100,3	104,4	105,5
– Транспорт	125,45	99,8	101,2	90,7
– Съобщения	94,84	99,9	99,2	94,2
– Свободно време, развлечения и културен отдих	117,73	104,2	103,2	105,3
– Образование	147,09	100,0	101,8	117,9
– Ресторанти и хотели	152,77	100,2	102,1	106,6
– Разнообразни стоки и услуги	144,99	103,7	108,0	111,9

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 12 август 2009 г.

През август 2009 г. НСИ публикува кратко съобщение, че цените на производител през юли са паднали с 1% на месечна база. Спрямо същия месец на миналата година намалението е с 10,6%.

3.14. Доходи, разходи, доходна поляризация и потребление

Ако се съди по данните на НСИ **кризата не е предизвикала съществени изменения в структурата на доходите на домакинствата**. Работната заплата и пенсиите продължават да са основни източници на доходи – 77,7% през юни 2008 г. и 80,4% през юни 2009 г., следвани от доходите от самостоятелна заетост. Същото важи и за brutния общ доход в сравнение с приходите от продажби и други приходи (виж таблица 21.).

Таблица 21

Общ доход на домакинствата по източници на дохода за юни 2008 и 2009 г.

Източници	Юни 2008 Структура – %	Юни 2009 Структура – %
Общ доход	100,0	100,0
Брутен общ доход	94,3	95,9
– Работна заплата	54,7	53,1
– Извън работната заплата	4,7	4,2
– От самостоятелна заетост	7,6	6,7
– От собственост	0,6	0,5
– Пенсии	23,0	27,3
– Обезщетения за безработни	0,2	0,5
– Семейни добавки за деца	0,7	1,0
– Други социални помощи	1,5	1,9
– Редовни трансфери от други домакинства	1,3	0,7
Приходи от продажби	1,8	1,0
Други приходи	3,9	3,1

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 14 август 2009 г.

Средният общ доход на лице от домакинството е бил 276,84 лв. през юни 2008 г. и нараства на 304,25 лв. през юни 2009 г., т. е. с 11%. Доходът от работна заплата на човек от домакинството нараства от 147,94 лв. през юни 2008 г. на 160,17 лв. през юни 2009 г., т. е. с 10,8%. Пенсиите на човек нарастват съответно от 63,54 лв. на 83,72 лв., т. е. с 13,2%. През юли 2009 г. този процент ще бъде по-висок поради повишението на пенсиите с 9%. Намаляват изтеглените суми на човек от спестявания и от заеми и кредити.

Картината обаче ще бъде съвсем различна, ако се анализира структурата и размерът на доходите **по децилни групи** поради нарастващата доходна поляризация. За ниските доходни групи ще има влошаване, а за високите – повишение. Такива данни обаче НСИ до сега не е публикувал за кризисните месеци.

Очакванията ми за втората половина на 2009 и за 2010 г. са, че **повишението на доходите ще се забави чувствително и е по-вероятно да престане или да настъпи бавно намаление.**

Главният извод за общите доходи на домакинствата **се потвърждава и за общите разходи на домакинствата по групи разходи.** Делът на общия разход нараства от 84,1% на 86,3%. Расте делът на разходите за храни, за жилище, вода, електричество и горива, за здравеопазване. Повечето групи разходи остават неизменни (виж таблица 22.).

Таблица 22

Общ разход на домакинствата по групи разходи за юни 2008 и 2009 г.

Групи разходи	Юни 2008 Структура – %	Юни 2009 Структура – %
Общ разход	100,0	100,0
Потребителски общ разход	84,1	86,3
– Храни	36,6	37,7
– Алкохолни напитки и тютюневи изделия	4,5	4,9
– Облекло и обувки	3,2	2,9
– Жилище, вода, електричество, гориво	11,9	13,6
– Жилищно обзавеждане и поддържане на дома	3,7	3,6
– Здравеопазване	4,5	5,4
– Транспорт	8,0	7,0
– Съобщения	4,4	4,6
– Свободно време, културен отдих и образование	3,5	3,5
– Разнообразни стоки и услуги	3,8	3,3
Данъци	3,1	3,1
Социално осигуряване	3,7	3,8
Редовни трансфери към други домакинства	1,6	1,7
Други разходи	7,6	5,0

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 14 август 2009 г.

Средният общ разход на човек от домакинството нараства незначително – от 271,43 лв. през юни 2008 г. на 273,58 лв., т.е. с 1,0%. Същото важи и за потребителския общ разход на човек – от 227,99 лв. на 231,52 лв. В абсолютно изражение намаляват редовните трансфери към други домакинства (от 20,50 лв/човек на 13,63 лв/човек). Растат заделяните средства за депозити – от 8,99 лв/човек на 14,96 лв/човек.

Сравнението между общия доход и общия разход на член на домакинството показва, че доходите растат по-бързо от разходите. От това следва, че при ниската инфлация за изследвания период (виж таблици 19. и 20.) има повишение на реалните доходи на член на домакинството.

Този извод обаче едва ли ще се потвърди при анализ на доходите и разходите по децилни групи. По-вероятно е в ниските доходни групи да има влошаване, а във високите подобряване.

Освен това, добре е да се има предвид, че пак по данни на НСИ индивидуалното потребление в националните сметки е спаднало със 7,2% (виж таблица 1., ред 8.) и е допринесло за спада на БВП.

При описаните до тук тенденции в изменението на доходите и разходите **за втората половина на 2009 г. и за 2010 г. очаквам реалните доходи да намалеят съществено – поне с 8-10%.**

Анализът на посочените в таблица 23. за потреблението на лице от домакинството 13 най-важни хранителни продукти също показва относителна стабилност. Към юни 2009 г. кризата не се е отразила върху средните показатели за потреблението. Направеният по-горе извод за повишение на реалните доходи на човек от домакинството до юни 2009 г. се проявява в запазване и дори леко повишение на потреблението на някои най-важни продукти: месо, сирене, яйца (виж таблица 23.).

Таблица 23

Потребление на основни хранителни продукти средно на лице от домакинството за юни 2008 и 2009 г.

Продукти	Юни 2008 г.	Юни 2009 г.
Хляб и тестени изделия – кг.	8,9	8,7
Месо – кг.	2,1	2,3
Месни продукти – кг.	1,2	1,2
Прясно млеко – л.	1,7	1,7
Кисело млеко – кг.	2,5	2,5
Сирене – кг.	0,9	1,0
Яйца – бр.	10	11
Олио – л.	1,2	1,1
Плодове (пресни и замразени) – кг.	2,6	2,6
Зеленчуци (пресни и замразени) – кг.	7,6	7,6
Фасул зрял – кг.	0,3	0,3
Картофи – кг.	2,2	2,2
Захар – кг.	0,6	0,6

Източник: Интернет сайт на НСИ. Публикуван на 14 август 2009 г.

И тук резултатите ще са по-различни при анализ на потреблението по децилни групи.

За втората половина на 2009 г. и през 2010 г. **очаквам същото или малко по-ниско потребление на някои важни хранителни продукти** на член на домакинството.

Косвена представа за нарастващата доходна и имуществена поляризация дават **депозитите на домакинствата по видове депозити** според техния размер. Общият брой на депозитните сметки на домакинствата и НТООД към 31 март 2009 г. е бил 12 382 456, а общият размер на депозираните средства в легова равностойност 22 367 964 хил. лв.

Общият брой на депозитните сметки в лева, евро и други валути с размер до 1000 лв. е бил 9 869 868, а притежаваната от тях обща сума на депозитите в легова равностойност – 1 074 590 хил. лева. Това означава, че 79,7% от депозиторите притежават 4,8% от депозираните средства.

На другия полюс – с депозити от 500 хил. до 1 млн. лв. и над 1 млн. лв., депозитните сметки са били 1046, а депозираните в тях средства – 1 335 377 хил. лв.

(депозити в лева, а също и в евро, долари и други валути, превърнати в легова равностойност). Това означава, че около 1000 души са притежавали 5,97% от депозитните средства (виж таблица 24.).

Таблица 24

Депозити на домакинствата към 31 март 2009 година

Видове депозити	В лева	В евро	В друга валута
До 1000 лв.			
– брой на депозитите	8 761 929	710 971	396 968
– хил. лева	905 636	109 115	59 839
От 1000 до 2500 лв.			
– брой на депозитите	721 646	194 708	91 461
– хил. лева	1 156 130	335 422	156 594
.....			
От 500 000 до 1 000 000 лв.			
– брой на депозитите	234	433	54
– хил. лева	173 773	306 482	36 236
Над 1 000 000 лв.			
– брой на депозитите	117	191	17
– хил. лева	300 838	48 4061	33 987

Източник: Интернет сайт на БНБ.

Към тези най-големи депозити следва да се прибавят и притежаваните от тях средства в чужбина под формата на банкови депозити, различни видове ценни книжа и имоти, за да се получи пълната картина на доходната и имуществената поляризация в България. Притежателите на депозити до 1000 лв. едва ли имат спестявания в чужбина. Данни за това, обаче не се публикуват никъде. От това може да се направи извода, че действителната доходна и имуществена поляризация в България е по-голяма от представената в таблица 24.

Тази доходна поляризация изглежда е направила впечатление и на новия финансов министър, който, по съобщение на електронните медии от 1 септември 2009 г. е заявил, че корпоративният данък и данъкът върху доходите на физическите лица засега остават неизменни, но замисля въвеждането на допълнителен данък върху дохода на най-богатите в България, може би от 2011 година.

3.15. Задължения на предприятията от нефинансовия сектор³²

Към 31 декември 2007 г. задълженията на предприятията от нефинансовия сектор **превишават 116 млрд. лева**. В сравнение с края на 2006 г. увеличението е с 35,4 млрд. лв. Обемът и темпът на нарастване на БВП изостава значително от обема и

³² Този раздел е написан въз основа на информация от Българска стопанска камара „Фирмените задължения и кризата в икономиката”, 26 януари 2009 г. Интернет сайт на БСК.

темпа на нарастване на задълженията на предприятията от нефинансовия сектор. Докато през 2002 г. на 1 лев задължения е отговарял 0,86 лв. БВП, през 2007 г. на 1 лев задължения съответства 0,49 лв. БВП. Изпреварващият растеж на задълженията спрямо БВП показва, че икономиката продължава да се развива в условията на задълбочаваща се задлъжнялост на предприятията, в т.ч. и незадоволителна договорна дисциплина между предприятията и другите субекти.

В края на 2007 г. задълженията са най-големи в: търговията и ремонта на автомобили – 29,5 млрд. лв.; операции с недвижими имоти – 18,7 млрд. лв.; строителство – 14,1 млрд. лв.; транспорт и съобщения – 12,3 млрд. лв.; производство и разпределение на електричество, газ и вода – 6,7 млрд. лв.; производство на текстил и облекло – 6,2 млрд. лв.; производство на хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия – 6,2 млрд. лв.; металургия и производство на метални изделия – 5,2 млрд. лв.; селско стопанство – 2,5 млрд. лв.; производство на кожи и изделия от тях – 1,9 млрд. лв.; производство на строителни материали, изделия от стъкло, порцелан и фаянс – 1,7 млрд. лв.; производство на машини и оборудване – 1,7 млрд. лв.; производство на химически продукти – 1,3 млрд. лв.; производство на целулоза, хартия, картон – 1,2 млрд. лв.; производство на изделия от каучук и пластмаси – 1,1 млрд. лв.; производство на електро-, оптично и друго оборудване – 1,0 млрд. лв. и т.н.

Драматичният прираст на задълженията през 2007 г. и очакваният още по-голям прираст през 2008, 2009 и 2010 г. в условията на икономическа криза при чувствителен спад на БВП и влошено финансово състояние на предприятията поставя икономиката ни в още по-тежко положение. По-голямата част от предприятията в нефинансовия сектор са счетоводно декапитализирани. Задълженията на всички предприятия са с 52% по-големи от собствения им капитал. Още по-сериозно е положението на предприятията, пласирани на фондовата борса. Сериозното обезценяване на техните акции през 2008 и 2009 г. ще оказва допълнително негативно въздействие върху техния рейтинг и потенциал за развитие.

В края на 2002 г. приходите от продажби са били с 9% по-големи от техните задължения. В края на 2007 г. продажбите са с 9% по-малко от задълженията. Сигурно е, че през 2008, 2009 и 2010 г. това съотношение ще продължи да се влошава. На предприятията ще бъде все по-трудно да обслужват задълженията си.

В общия обем на задълженията към 31 декември 2007 г. 80,6 млрд. лв. (69,3%) са междуфирмени; 31,7 млрд. лв. (27,2%) нетни (към банки, облигационни заеми, социално осигуряване, собствен персонал); 4,1 млрд. лв. (3,5%) към бюджета.

Ако допуснем оптимистичния вариант, че през 2008 г. задълженията са нараствали със същия размер, както през 2007 г., задълженията в края на 2008 г. може да са достигнали 150 млрд. лева. Ако допуснем същото оптимистично предположение и за кризисната 2009 г. задълженията в края на годината ще достигнат около 190 млрд. лв. **По-вероятно е да превишат значително границата на 200 млрд. лв.** поради свиване на производството и реализацията, влошаване на рентабилността и нарастналите затруднения в обслужването на задълженията на предприятията към техните кредитори.

При очертаващото се ограничено банково кредитиране за 2009 и 2010 г., задълженията на предприятията могат да се окажат ключов фактор за задълбочаване на

финансово-икономическата криза. При това положение не са изключени верижни фалити, особено на малки и средни предприятия.

3.16. Бизнес конюнктура и инвестиционна активност в промишлеността

Според бизнес анкетата на НСИ през юли 2009 г. **общият показател на бизнес климата се понижава с 1,2 пункта** спрямо предходния месец в резултат на негативното развитие на бизнес конюнктурата в промишлеността и търговията на дребно. Колебания на отрасловите показатели на бизнес климата в положителна посока се отчитат в строителството и услугите. Този тип анкети отразяват настроенията на стопанските ръководители по текущата конюнктура с хоризонт от няколко месеца напред.

По най-нови данни на НСИ анкетата за бизнес климата през август 2009 г. **показва, че общият показател за бизнес климата се понижава с 1,3 процентни пункта** в сравнение с предходния месец и отбелязва най-ниското си равнище (с 9 процентни пункта) след започналото от октомври 2008 г. негативно развитие на стопанската конюнктура у нас.

Същата анкета отбелязва малко по-добри оценки за сегашното състояние на **промишлените предприятия**, което подобрява равнището на показателя за «бизнес климата» с 0,3 процентни пункта. Стопанските ръководители отчитат намалена производствена активност, но темповете на влошаване са по-бавни в сравнение с предходните месеци.

Съставният показател «бизнес климат в **строителството**» намалява с 2,3 пункта спрямо юли поради повишение на песимизма в очакванията на строителните предприятия за следващите 6 месеца.

Съставният показател «бизнес климат в **търговията на дребно**» е с 2,4 пункта под нивото си през юли. Търговците на дребно потвърждават намаление на продажбите през последните три месеца и очакванията си за по-ниски поръчки към доставчиците през следващите три месеца.

Съставният показател «бизнес климат в сектора на **услугите**» се понижава с 2,3 пункта в сравнение с юли в резултат на по-песимистични очаквания за следващите 6 месеца. Най-сериозният проблем, както и в другите сектори, за дейността на предприятията продължава да бъде несигурната икономическа среда.

С оглед на задачите на настоящото изследване по-интересни са анкетите, които отразяват **оценките на бизнеса в средносрочен хоризонт – 2–3 и повече години напред**. Такава е анкетата на НСИ през март 2009 г. за **инвестиционната активност в промишлеността**.

В тази анкета е посочено, че през 2008 г. инвестициите в промишлеността са нараснали с 12,2% в номинално изражение спрямо предходната година. То се дължи главно на общественния сектор. Растежът на инвестициите в частния сектор е бил с 0,9%.

Плановите на ръководителите на промишлените предприятия са за **свиване на инвестициите през 2009 г. с около 36%** в сравнение с предходната година. Делът на частния сектор в общия обем на очакваните инвестиции е 79%, но ще бъде по-

малко с 32,7% в сравнение с 2008 година. Общественият сектор планира да намали инвестициите през тази година с 45,5%.

Най-голям дял в очакваните инвестиции през 2009 г. ще имат енергийните и свързаните с водата отрасли – 45,5%, при очакван спад с 29,4% спрямо 2008 година. На второ място по очаквани инвестиции – с 28% относителен дял са отраслите, които произвеждат стоки за междинно потребление, при очакван спад с 45,7% спрямо 2008 година. Следват отраслите, които произвеждат хранителни продукти и напитки – с 12,5% относителен дял и намаление с 28,7% в сравнение с 2008 година.

Както посочих по-горе, по мои оценки **спадът на БВП у нас през 2009 г. се очаква да бъде между 6,5 и 7,0%. За 2010 г.** е много трудно да се прогнозира, защото процесите в Източна и Югоизточна Европа ще зависят главно от наличието или липсата на стопанско оживление в САЩ и Западна Европа. Освен това, икономическото развитие на България през 2010 и следващите години ще зависи от наличието или липсата на рязко подобрение в усвояването на ресурсите от европейските фондове. В съвсем предварителен план може да се очаква спад **около 3,0%.**

Диагнозата е ясна – България е в рецесия. И още нещо много важно. Ние сме не в криза изобщо, а както посочих по-горе – **в криза на свитото търсене.** Ако това се разбере от правителството и неговата политика се насочи към стимулиране на вътрешното търсене, изходът от кризата ще бъде улеснен. Ако продължава сегашната поголовна рестриктивна политика, изходът от кризата ще бъде затруднен. **Главна роля за излизане от нашата рецесия** обаче ще играе развитието на кризата в глобален и особено в европейски мащаб. Повишаването на търсенето в развитите страни – наши главни стопански партньори, ще увеличи поръчките към българските производители и ще ускори оживлението.

3.17. Средносрочна прогнозна бюджетна рамка 2010-2013 година

На 26 август 2009 г. правителството утвърди средносрочна прогнозна бюджетна рамка за 2010-2013 година (виж таблица 25.).

Прогнозата за възстановяване на **растежа на БВП** до 2013 г. е общо взето реалистична. Недостатъчно реалистична е може би само прогнозата за 2010 година. Според мен спадът на БВП ще бъде поне 3%. Както вече отбелязах, това ще зависи главно от хода на възстановяването на растежа в глобален и европейски мащаб.

Прогнозираната инфлация обаче е оптимистична. Въпреки продължаващия спад, през 2010 г. е възможна малко по-висока инфлация главно поради очакваното повишение на цените на енергоносителите, особено на петрола и природния газ³³. За това ще допринесат и новите акцизи върху горивата, алкохола и цигарите. През следващите години при очакван прираст на БВП между 4 и 5 процента средногодишната инфлация ще бъде доста по-висока от прогнозираната. За това ще допри-

³³ Специалисти от Световната енергийна агенция със седалище в Париж вече неколккратно предупреждават, че ниските цени на суровия петрол и природния газ затрудняват страните производители в проучването, разработката и подготовката за търговска експлоатация на нови находища. Това може да изправи света пред много сериозна енергийна криза след 10-15 години.

нася и догонващото повишение на цените у нас в резултат на процеса на сближаване на макроикономическите показатели в рамките на ЕС.

Таблица 25

Средносрочна бюджетна рамка 2010-2013 година

Показатели	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
БВП – млн. лв.	56 520	66 728	63 710	63 518	68 106	73 011	78 202
– реален растеж – %	6,2	6,0	-6,3	-2,0	3,8	4,8	5,0
Инфлация - %							
– в края на годината	11,6	7,2	1,8	2,2	4,1	3,0	2,7
– средна за годината	7,6	11,9	2,3	2,2	3,5	3,2	2,7
Валутен курс (лв./долар)							
– в края на годината	1,33	1,39	1,45	1,45	1,40	1,40	1,40
– средногодишен	1,43	1,34	1,45	1,45	1,40	1,40	1,40
Текуща сметка (млн. евро)	7267,4	8634,3	3579,0	-2584,5	2658,3	2705,8	2863,7
– процент от БВП – %	-25,1	-25,3	-11,0	-8,0	-7,6	-7,2	-7,2
ПЧИ (млн. евро)	8487,9	6163,0	3000,0	3300,0	3333,0	3399,7	3467,7
– процент от БВП – %	15,0	9,2	4,7	5,2	4,9	4,7	4,4
– Безработица в края на годината – %			Около 10,0	11,4	..	..	..
– Данъчни ставки			8;8;20	8;8;18	..	..	..
– Пенсии				повишение	..	..	..
– Социално-осигурителни вноски на бизнеса – %				-2	-1	-1	-1
– Минимална работна заплата – лв./мес.			240	240	..	..	..
– Минимален осигурителен доход – лв.			260	420	..	..	..
– Обезщетения за безработица – лв.				неизменни	неизменни.	..	..

Източник: публикации в пресата.

Като имаме предвид настоящия висок бюджетен дефицит, големия публичен дълг на САЩ и очакваната следкризисна относително висока инфлация, повечето анализатори на валутните процеси в САЩ и други развити страни прогнозираят обезценяване на долара през следващите няколко години. **Прогнозираната стабилност на валутния курс** на нивото на 1,40 лв./дол. е рисковано. Разбира се, трябва да си даваме сметка, че прогнозирането на валутния курс винаги е било много трудно. Още по-трудно е за следкризисното поведение на валутните курсове.

Като имаме предвид фундаменталните фактори, които обуславят нивото на **дефицита по текущата сметка**, е твърде оптимистично да се залага на дефицит око-

ло 7-8% от БВП. Най-вероятно е този дефицит да се върне през следкризисните години към двуцифрените величини между 10 и 15%.

Прогнозата за **следкризисните величини на ПЧИ** е реалистична. Големият приток на чуждестранни инвестиции от предкризисните години едва ли ще се повтори в обозримото бъдеще.

Прогнозата за **безработицата** в края на 2009 г. е реалистична. За 2010 г. може да се очаква 12-13% по досегашната методика и около 18-20% по по-прецизна методика.

Правителството възнамерява да **запази преките данъци на сегашното ниво и да пристъпи към намаление на ДДС на 18% през 2010 година**. Този процес навярно ще продължи и през следващите години. То планира да намали осигурителните вноски на бизнеса с 2 процентни пункта през 2010 г. и с по един процентен пункт през следващите три години. В кризисна обстановка това е погрешна стъпка, която ще увеличи още повече дефицита на осигурителната система и ще повиши бремето върху републиканския бюджет, без да повлияе благоприятно върху заетостта³⁴.

Правителството възнамерява да **запази минималната работна заплата на 240 лв. през 2010 г.**, когато ще се вземат решения за следващите години.

На 31 август 2009 г. министърът на финансите обяви, че **повишение на пенсиите** е възможно от началото на януари 2010 година.

Минималният осигурителен доход ще се запази на сегашното равнище, а за самоосигуряващите се лица ще се повиши на 420 лв. от 2010 година. **Обезщетенията за безработица, детски надбавки и другите социални плащания** ще останат неизменни за 2010 година.

Обещаваните сега повишения на средни заплати, пенсии и други социални плащания от средата на 2010 г. при евентуално подобрение на бюджетните постъпления едва ли ще се изпълнят, тъй като такива подобрения едва ли ще се случат. Подобни шумни кампании против нарушителите на законите в миналото бяха предприемани и от други правителства, но се оказаха краткотрайни и бързо затихнаха. Дано сега бъде по-различно!

4. НЕОБХОДИМА ЛИ Е АНТИКРИЗИСНА ПРОГРАМА?

През октомври 2007 г. на дискусия по проектобюджета за 2008 г., организирана от Съюза на икономистите в България, в присъствието на зам. министъра на финансите К. Ананиев, препоръчах новият бюджет да държи сметка за задаващата се финансова криза. Управляващите среди посрещнаха тези препоръки с високомерно пренебрежение.

На 19 февруари 2008 г. в. ПАРИ публикува моя статия „Нужна е превантивна антикризисна програма“³⁵ с подзаглавие „На фона на евентуална световна финансова криза България е заплашена да бъде засегната и трябва да се подготви за

³⁴ Виж Иван Ангелов, „Намаляването на осигурителните вноски е рисковано при криза“, в. Пари, 5 август 2009 г.

³⁵ Виж публикация № 98 в моя сайт в интернет на адрес www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm

това”. По онова време властите у нас дори не мислеха, че е възможна някаква криза, а камо ли да се готвим предварително за нея.

В статията писах, че „със сегашната си икономическа политика България се е устремила към валутно-финансова криза през близките години. Правителството очевидно съзнава това и трупва фискален и валутен резерв, за да „гаси пожара”, вместо да взема мерки за предотвратяването му. Дефицитите в търговската и текущата сметка не се лекуват с бюджетни излишъци, а чрез отстраняване на причините, които ги пораждат”.

И по-нататък: „Тази неприятна картина се превръща в тревожна на фона на **евентуална световна финансова криза, която съдържа потенциал да прерастне в нещо по-сериозно**. Поради огромните дефицити във валутно-финансовите си баланси България е между най-уязвимите страни в случай на глобална финансова криза”.

По онова време даже по света малко се говореше за глобална финансова криза. По-често се употребяваше понятието «ипотечна криза». У нас дори не се мислеше за криза. Всяко напомняне за глобална криза се считаше за краен песимизъм. Дори далеч по-късно – през септември 2008 г., когато кризата вече придобиваше глобален характер, министърът на финансите вместо криза, предпочете да нарече процесите «някакви турболенции». А спрямо призивите за изготвяне на превантивна антикризисна програма властите не спираха да се отнасят с високомерно пренебрежение.

Продължавах да полагам усилия да убеждавам общественото мнение и особено правителствените среди в необходимостта от превантивна антикризисна програма. Публикувах статии в този смисъл в ДУМА на 13 март 2008 г., пак в ДУМА на 8 октомври 2008 г. и в ПАРИ на 14 октомври 2008 година³⁶. Правителството продължаваше да отрича, че е необходима такава превантивна програма, защото още не сме засегнати от кризата. Като че ли бедствието трябваше да навлезе в нашия дом, за да почнем да мислим как да се спасяваме!

Междувременно антикризисни програми изработиха правителството и Конгресът на САЩ, Европейската комисия, всички правителства на страните-членки на ЕС, Япония, Китай, Индия, Бразилия, Мексико, Австралия, Южна Корея и много други страни и пристъпиха към координирани колективни действия по тяхното изпълнение. Руската Дума прекъсна ваканцията си, за да обсъди и приеме разгърнатата антикризисна програма.

Едва през втората половина на октомври и най-вече с проекта бюджета за 2009 г. правителството косвено призна, че е необходима такава програма, оповести някои нейни елементи и съобщи, че ще я вгради в бюджета за 2009 година. Официално обаче правителството обяви на своя сайт антикризисна програма на 30 януари 2009 г., която може да се характеризира като слаба и половинчата.

Новото правителство, което пое управлението на страната в края на юли 2009 г., **все още няма цялостна управленска антикризисна програма** в края на август. Предизборната му платформа съдържа отделни фрагменти на такава програма, но това не е достатъчно за извеждане на страната от задълбочаващата се рецесия. От действията през първия месец на управлението **не личи да има и обещаваща кон-**

³⁶ Виж в посочения сайт в интернет публикации №№ 106 и 107.

цепция за антициклични мерки. Като се има предвид, че кризата е резултат на недостатъчно външно и вътрешно търсене и че възможностите ни за влияние върху външното търсене през тази и следващите 2-3 години са ограничени, необходими са мерки за подпомагане на икономиката чрез създаване на допълнително вътрешно търсене – с по-лесен достъп до кредити и особено чрез по-големи държавни разходи. Необходима е мека парична и експанзивна бюджетна политика. Правителството изглежда споделя обратната концепция – твърда парична и рестриктивна бюджетна политика. Такава политика ще ограничи и без това свитото търсене и ще затрудни и забави извеждането на икономиката от кризата³⁷.

5. КАКВО ТРЯБВА ДА СЪДЪРЖА АНТИКРИЗИСНАТА ПРОГРАМА?

Такава програма трябва да бъде изработена на основата на **внимателен диагностичен анализ** на състоянието на икономиката. Този анализ следва да установи най-уязвимите места в момента и през следващите няколко години и да набележи мерки за смекчаване негативните въздействия на глобалната криза върху нас. Очевидно, след като най-големи са пораженията по линия на слабия износ, трябва най-сетне да се вземат радикални мерки за подобрения в дефицитите по търговския баланс и текущата сметка чрез радикална структурна и технологична модернизация на икономиката, водеща до много по-висока конкурентоспособност. Резултатите от такива мерки ще се почувстват в най-добрия случай след 10–15 години и осъществяването им изисква милиардни инвестиции във физически и човешки капитал. Такава програма би трябвало да съдържа основни принципи, мерки от краткосрочен, средносрочен и дългосрочен характер.

5.1. Основни принципи

– Икономическата криза в България е **резултат от световната криза**. Тя започна в САЩ, пренесе се след 9-10 месечен лаг в Западна Европа и от там, след 6–7 месеца – у нас. Изходът от кризата ще започне от същото място и ще премине по същия път. Ние сме изцяло зависими от кризисните процеси в света и в Европа, без да притежаваме потенциал да им влияем. И още нещо, световната криза ще се проявява у нас в по-остри форми, отколкото в развитите икономики, защото нашата икономика е слаба, недостатъчно подготвена и силно уязвима на външни шокове, между другото и поради наличието на режим на валутен борд. Сравнителните данни, които посочих в началото в т. 2., са достатъчно показателни;

– Изходът от кризата в световен мащаб **ще бъде сложен и противоречив**. Наивно е да се очаква, че дори в развитите икономики подобрието ще започне от определена дата, седмица или месец и ще продължава гладко и възходящо. По-вероятно е то да бъде колебливо, хилаво, с продължителни стагнации. Опитът от предишни кризи подсказва, че възстановяването може да продължи години, докато

³⁷ За недостатъците на такъв подход виж моята статия „Поголовните рестрикции не са антикризисно средство“, Дума, 27 август 2009 г.

достигне предкризисната икономическа траектория. Първо ще се оживи производството и след месеци това ще се почувства с големи колебания в търговията, финансовия сектор, заетостта, доходите.

– От рецесия се излиза по-лесно ако тя е засегнала един регион на света, а другите продължават да се развиват повече или по-малко нормално. В този случай незасегнатите страни могат да засилят вноса си от засегнатите и да ги «изтеглят» от кризата. Така се случи с Япония през 1990-те. **Сега кризата е синхронна, т.е. целият свят е в рецесия едновременно** и всички страни желаят да продават, а не да купуват. Това ще затрудни още повече излизането от глобалната криза и ще се отрази неблагоприятно върху нас. Малките отворени икономики като България ще пострадат най-много;

– Българската антикризисна програма трябва да съответства на договорената **антикризисна политика на ЕС**. Координираните мерки между страните членки притежават силен синергичен ефект и дават по-добри резултати от изолираните и некоординирани национални мерки. Може само да се съжалева, че ЕС няма цялостна вътрешно обвързана, тясно координирана между страните членки антикризисна програма от рода на тези, които имат САЩ и Китай;

– Програмата трябва да държи сметка, че ситуацията в света и у нас е **непредвидима и силно рискова**. Никой не може да предвиди със задоволителна точност мащаба, дълбочината и продължителността на световната криза, на кризата във финансовия и още по-малко в реалния сектор. Никой не може да предскаже кога ще започне трайното стопанско оживление и кога ще бъде достигнато предкризисното равнище на стабилния растеж;

– Да се направи хладнокръвна **реална оценка и точна диагноза** на ситуацията както общо (износ, ПЧИ, външно кредитиране, еврофондове, вътрешно натрупване, заетост, доходи, лично и държавно потребление, валутно-финансови баланси и др.), така и по отрасли, подотрасли и предприятия, а също и по райони;

– **Българската икономика не е в добро състояние** и е уязвима на кризисни шокове. Световни експертни проучвания поставят България в групата на рисковите страни. Аз споделям същото гледище. Основните причини за кризата са външни и ние не можем да им влияем. Има и вътрешни причини, но те са от второстепенно значение и с ограничен потенциал;

– Да се държи сметка, че **финансовата и социалната стабилност са еднакво важни** за България. Защото без социална стабилност не е възможна трайна финансова стабилност. Няма по-опасна експлозивна маса от високата безработица, съчетана с бедност, социална и етническа поляризация. А всичко това присъства у нас. Тежестите на кризата и на антикризисните мерки трябва да се споделят балансирано от труда и от капитала, а помощите да се насочват с предимство към най-нуждаещите се³⁸;

³⁸ В това отношение новото правителство повтаря грешките на своя предшественик в правенето на реверанси на капитала, за сметка на труда и на пенсионерите. То обещава за 2010 г. замразяване на заплати, на пенсии и на редица социални плащания, но намалява осигурителните плащания на бизнеса.

– Да се оказва помощ на стопански единици, които са работели нормално и сега са в затруднения, причинени от кризата. **Не трябва да се оказва помощ** по антикризисните програми на предприятия, които и преди кризата са били пред фалит поради некомпетентно управление или други обективни и субективни причини;

– При оказване на помощ на финансови и нефинансови стопански субекти трябва да се сведе до минимум прехвърлянето на цената за последствия от евентуални грешки на стопански ръководители по субективни причини върху държавата, а това означава – върху данъкоплатците. С други думи – **да не се национализират загубите и да се приватизират изгодите**, нещо, което се практикува масово у нас през последните 20 години;

– Да се помни отдавна доказаното от сериозните икономически теории правило, че при рецесия и депресия, резултат на ограничено вътрешно и външно търсене, се провежда **агресивно стимулиране** с инструментите на паричната и бюджетната политика, **а не рестриктивна политика**³⁹. В документ на ОИСР от 14 ноември 2008 г. е записано: „След серията намаления на основните лихви от централните банки в подкрепа на растежа, сега правителствата трябва да дадат силен тласък на своите икономики с фискални стимули под формата на данъчни намаления **или по-големи държавни разходи**”. На 15 ноември 2008 г. Гордън Браун заяви на срещата на Г-20: „Очакванията за ниска инфлация създават възможности за ниски лихви и стимулиращи фискални мерки”. И по-нататък: „Ние сме в обстановка на ниска инфлация и това позволява да се действа с активна фискална политика. ...Необходими са координирани и съгласувани стимули чрез използване на **бюджетни мерки в подкрепа на търсенето в нашите икономики**. Вярвам, че много страни ще провеждат такава политика през следващите седмици” В това е сърцевината на политиката, която ни е нужна сега в България. Всяко пренебрегване на този принцип и налагане на късогледа рестриктивна политика ще ни струва много скъпо. Това е доказано отдавна от стопанската практика. За съжаление, то не се разбира от българските правителствени среди, които продължават да провеждат рестриктивна политика;

– **Бюджетните дефицити са допустими и дори необходими по време на рецесия**. С допълнителните преки и косвени бюджетни разходи се стимулира вътрешното частно и държавно потребление, а също и инвестиционното потребление, за да се компенсират загубите от намаления износ и другите посочени по-горе причини. Така се повишава съвкупното вътрешно търсене, запълва се част от „дупката”

³⁹ На 6 ноември 2008 г. главният икономист на МВФ Оливие Бланшар заяви: „Глобална фискална експанзия ни е много необходима в този момент. Ако това се случи сегашната ни прогноза за растежа ще се окаже песимистична”. Показателно е, че на челната страница на интернет на МВФ на 7 ноември 2008 г. можеше да се прочете следното: „МВФ препоръчва на страните да стимулират техните икономики в обстановка на по-голям от очаквания спад в световната икономика, предизвикана от последния финансов хаос”. Същия ден новонизбраният президент на САЩ Обама заяви: „Искам да пристъпим към стимулиращия пакет от мерки колкото може по-скоро”. Той дори препоръча на Конгреса, ако прецени, да започне работа по стимулиращия пакет от мерки още на 6 януари 2009 г., т.е. преди 20 януари 2009 г. (датата на встъпване в длъжност на новия президент), за да приеме пакета от такива мерки. Неговият междинен икономически екип предварително подготви тази програма от стимули за 787 млрд. дол., която Конгресът прие през февруари 2009 година.

в БВП, оставена от намаленото външно и вътрешно търсене от частния сектор, и се ускорява възстановяването на растежа. **Бюджетната рестрикция**, изразяваща се в бюджет с излишък и драстични съкращения на разходните квоти по сектори и видове дейност, **е пагубна по време на рецесия**. Очудващо е, че при криза, дължаща се на свито търсене, правителството още повече орязва вътрешното частно, държавно и инвестиционно търсене, с което допълнително изостря кризата. И тези прокризисни мерки произволно се наричат антикризисни;

– Антикризисната програма да се изработи в **повече от един вариант**. Същото важи и за бюджета за 2010 година. Единият (предпазливо реалистичен) вариант може да се счита за официален и да се приеме от Народното събрание. Вторият да е песимистично реалистичен. Изходните му позиции за влиянието на глобалната криза върху България, оценките за степента на уязвимост на нашата икономика и очакванията за излизане от рецесията следва да бъдат по-строги. На по-песимистичните варианти на антикризисната програма и на бюджета може да не се дава гласност, понеже ще съдържат по-песимистични оценки за евентуален развой на кризата и по-непопулярни антикризисни мерки, които могат да породят негативни очаквания;

– Антикризисната програма трябва да е неделима част от общата програма за действие на държавата и бизнеса, но тя трябва да притежава относителна самостоятелност и **да показва какво правителството ще направи в повече** от това, което се прави в нормални условия, за подпомагане на икономиката в кризисна обстановка. Програмата на българското правителство от 30 януари 2009 г. не отговаря на този принцип – около 80-85% от нея са традиционни мерки (развитие на инфраструктура, образование, здравеопазване, социални програми и т.н.), които присъстват във всеки бюджет за нормална предходна година и едва 15-20% са нови мерки, предизвикани от кризата. Това смесване е направено съзнателно, за да се придаде по-впечатляващ вид на програмата, която иначе би имала съвсем скромнен размер. Стопанската практика обаче не печели нищо от това. Както вече отбелязах по-горе, новото правителство все още не е обявило цялостна антикризисна управленска програма и, което е още по-сериозно – провежда поголовни рестриктивни мерки, които нарича антикризисни, въпреки че те задълбочават кризата;

– Антикризисната програма (и бюджетът за 2010 г.) да са гъвкави. Те трябва да съдържат **възможност за бърза реакция** при евентуален неблагоприятен обрат в ситуацията през годината. Ако поради неочаквано голямо влошаване на обстановката първоначално приетият бюджет се разминава твърде много с реалностите (както беше у нас през 2009 г.), той трябва да бъде веднага актуализиран. В това няма нищо унижително за правителството, понеже ходът на събитията при криза е непредвидим и правителството не може да бъде обвинявано, че не е предвидило всички негативни процеси. В този контекст е показателно честото актуализиране на прогнозите на МВФ, Световната банка, ОИСР и Европейската комисия през есента на 2008 г. и първата половина на 2009 година за очакваните две кризисни години – 2009 и 2010;

– Програмата да предвижда **повишаване на регулативните и надзорни функции на държавата**, а при установени груби нарушения – бърза намеса в сто-

панската дейност на отделни финансови и нефинансови предприятия, включително и чрез обявяване в несъстоятелност. Ролята на държавата по време на криза е по-необходима, отколкото в нормални години;

– Програмата да направи преценка на политиката по приватизация. **Да се преустанови приватизацията на дейности със силна социална ориентация:** електроснабдяване, топлоснабдяване, водоснабдяване, чистота, вътрешен градски транспорт, железопътен транспорт, големи болници, здравноосигурителни и пенсионни фондове, здравна каса. Частните предприятия у нас през последните години и особено по време на кризата през 2009 г. доказаха, че не могат да се справят с такива дейности и най-често ги изкористяват и опорочават. При системни нарушения от собствениците на важни социални дейности, те да бъдат одържавявани или връщани на общините, с търсене на наказателна отговорност от виновните лица. Същото важи и за стопанските дейности, известни като «естествени монополи»;

– Да се засили **следприватизационният контрол** и при установени груби нарушения на приватизационните договори съответните обекти да се връщат на държавата, а виновниците да възстановяват понесените загуби и да им се търси наказателна отговорност;

– Главното внимание в програмата да се насочи към **смекчаване на загубите от кризата**. Звучат несериозно призивите на министри през есента на 2008 и първата половина на 2009 г., да извлечем полза от кризата. Ние сме твърде слаби като държава и като икономика и недостатъчно гъвкави и компетентни като управленци, за да спечелим от кризата. За това могат да мислят само в най-големите икономики. Но дори и те се въздържат от такива наивни изявления;

– Начало на **преориентация на икономическата политика от неокласическа към неокейнсианска**. Като съдя от изказванията за причините и за поуките от текущата криза, правени от видни държавници от най-големите страни в света (Барак Обама, Гордън Браун, Никола Саркози, Ангела Меркел, Владимир Путин, президентът и премиерът на Китай, министър председателят на Япония, премиерът на Индия, президентът на Бразилия Лула да Силва, ръководителите на Световната банка, на МВФ, на ОИСР и от изтъкнати икономисти, като нобеловите лауреати П. Кругман, Дж. Стиглиц, Пол Самуелсон, М. Спенс и други, от много други световно известни учени икономисти), от заключителния документ на срещата на Г-20 на 15 ноември 2008 г. във Вашингтон, от комуникето за срещата на Г-20 на 2 април 2009 г. в Лондон, а също и от икономическата философия на новия американски президент и на доминираните от демократите Конгрес, такава се очертава да бъде следкризисната тенденция в света⁴⁰. Този преход вече започна в най-развитите икономики. Досегашното (до юли 2009 г.) и новото правителство на България все още се придържат към старите неокласически догми. Те не искат да разберат, че при криза на недостатъчно търсене се противодейства с експанзивна бюджетна и мека парична политика и се уповават предимно на рестриктивна политика. В настоящите условия подпомагането на търсенето е антикризисна мярка, докато потискането на търсенето задълбочава кризата.

⁴⁰ Членове на германската делегация за срещата на Г-20 заявиха на 14 ноември 2008 г.: „ние ще настояваме да се обсъжда нов баланс между пазар и държава”.

5.2. Спешни мерки

Това са мерки, които следва да се приложат незабавно и да дадат резултат до няколко месеца или най-късно 1–2 години⁴¹.

Като имам предвид че настоящата криза се дължи на **недостатъчно вътрешно и външно търсене** и изхождам от икономическата теория и световната стопанска практика, в България **са възможни две рецепти за антикризисна политика**: либерална и кейнсианска.

Обща характеристика на либералната рецепта

1. Необходима е тотална приватизация, защото частният сектор е винаги по-рационален от държавния.

2. Възприема се агресивната формула „пазар без държава“. Държавата трябва да бъде изгонена от икономиката, защото не решавала проблеми, а самата тя била проблем, както казваше на времето президентът Рейгън. И най-лошите пазарни решения са по-добри от най-добрите решения на държавните институции. Пазарът е винаги умен, а държавата – винаги глупава.

3. Пазарът по природа е стабилен и се самонастройва на оптимален режим, ако се зададе стабилен траен процент на нарастване на паричната маса, примерно с 1, 2 или 3 процента годишно. Достатъчни са четири условия за това: пълна приватизация, пълна либерализация, пълна дерегулация и финансова стабилност. Всяка намеса на държавата на пазара е вредна.

4. И в нормални, и в кризисни условия трябва да се провежда рестриктивна бюджетна политика – държавните разходи да се съкращават и преразпределението чрез бюджета да не превишава 25-30% от БВП.

5. Държавата не трябва да се намесва на пазара по време на криза. Частният сектор можел сам да изведе икономиката от кризата. А сега същите либерални идеологии (в т.ч. Алън Грийнспан) се молят за помощ от правителствата, дори за национализация на фалиращи банки в САЩ и ЕС.

6. Цели на либералната икономическа политика са: бюджет с излишък, финансова стабилност, ниска инфлация, трайно фиксиран валутен курс, запазване на валутния борд. България е единствената бедна страна в Европа с бюджетен излишък. Либералите превръщат инструментите на икономическата политика (бюджет, инфлация, лихвен процент, валутен курс и т.н.) в цели на политиката. Допуска се пълно смесване на цели и средства на икономическата политика. Човекът отсъства от ценностната система на либералната икономическа политика.

⁴¹ Повечето от предложените тук мерки са формулирани през септември-октомври 2008 г. и част от тях са публикувани във в. Пари, Икономически живот, Дума и сп. Икономическа мисъл. Те са довеждани неколкратно до знанието на министър председателя и членове на правителството по електронната поща. На 22 декември 2008 г. изпратих и открито писмо до министър председателя по тези въпроси. Текстът на откритото писмо е представен като публикация № 115 в моя сайт на посочения вече адрес в интернет. Преобладаващата част от тези мерки могат да се видят от моя интернет сайт. Тук не са включени, прилагани от правителството антикризисни мерки, които споделям. Смятам, че повторението им не е необходимо.

7. Либералната политика води до задълбочаване на кризата. Защото съкращаването на доходите на домакинствата, бюджетните разходи и инвестициите означава допълнително потискане на и без това свитото съвкупно търсене, главно поради срив на външното търсене, притока на ПЧИ и ограничения достъп до кредити.

Настоящата световна криза, причинена от неолибералната теория и практика, е венец на нейния провал. Какво по-убедително доказателство от кризата, която ще струва на човечеството десетки трилиони долари и неописуеми страдания на много милиони хора! Ръководители на Световната банка заявяват, че в резултат на кризата в слабо развитите страни ще починат с 200 000 повече деца, отколкото при нормални условия. Джоузеф Стиглиц писа през ноември 2008 г., че «сегашната криза за либералната школа е това, което беше падането на Берлинската стена за комунизма». В света протича тотална преориентация от неолибералната към кейнсианската теория и стопанска практика.

Обща характеристика на кейнсианската рецепта

1. Кейнсианската теория е за смесена икономика: държавна и частна, с преобладаващ частен сектор, без социално ориентираните дейности. Държавните и частните предприятия да се конкурират под икономическото слънце.

2. Кейнсианците са за „пазар и държава“, които да се допълват, контролират и коригират взаимно. Държавната намеса трябва да допълва и улеснява нормалното функциониране на пазара, а не да го затруднява. Тя следва да коригира само вредните за обществото здравословни, екологични и други последствия от функционирането на пазара. С други думи – за регулирана пазарна икономика.

3. Кейнсианците твърдят, че пазарът е по природа нестабилен. По данни на МВФ през последните 25 години по света е имало 122 финансови кризи, предимно национални и регионални. Държавата трябва да се намесва постоянно, за да поддържа пазара в стабилен режим. Без интелигентно държавно участие няма стабилно нормално функциониране на пазарното стопанство. Държавата създава правилата за пазарно поведение и контролира тяхното спазване. Без държавно участие в управлението на икономиката би настъпил тотален стопански, социален и политически хаос.

4. Кейнсианците провеждат гъвкава антициклична политика. В нормални времена, ако има опасност от прегряване на икономиката, те повишават данъците и лихвите и намаляват държавните разходи. При криза на търсенето (както е сега) намаляват лихвите и данъците и повишават държавните разходи, за да стимулират търсенето. Така се поизглаждат частично цикличните криви. Бизнес циклите остават, но със смекчени негативни последствия за производството, заетостта и доходите. В нормални условия кейнсианците са за умерен бюджетен излишък, а в кризисни – за умерено дефицитен бюджет. Дефицитът не води до инфлация, понеже тя спада рязко при рецесия. Бюджетният дефицит в ЕС тази година се очаква да е около 6,5%. В Г-20 се очаква дефицит от 6,5%, във Великобритания – 12,4%, а в САЩ 12,9%. Нима всички други правителства са невежи, а само в България разбират от бюджетна политика! За разлика от догматичната и разрушителна либерална рестрикция, кейнсианците провеждат гъвкава конструктивна политика за стимулиране на търсенето.

5. Кейнсианците твърдят, че по време на криза е необходима активна държавна намеса. Няма нито един случай в света през последните 100 години да се е излязло от значима криза без активно участие на държавата. Ако не беше масираната намеса на държавата в САЩ, ЕС, Япония, Китай, Русия и други страни, светът вече щеше да е в дълбока депресия, в хуманитарна трагедия и политическа катастрофа, даваща простор за ултра леви и ултра десни политически формации. Президентът Буш призна публично опасността от тотален срив през септември 2008 г., когато настояваше пред Конгреса да утвърди пакета от 700 млрд. дол. за финансова стабилизация.

6. Цел на икономическата политика за кейнсианците е качеството на живота на хората. То се измерва с голям брой икономически, социални и други показатели, но най-важните за хората са: заетост, доходи, сигурност. Човекът е в центъра на икономическата политика.

7. Кейнсианската политика води до смекчаване на кризата и по-бързо излизане от нея, защото се стимулира търсенето на домакинствата, държавата и инвеститорите. Неслучайно стимулиращата програма на САЩ е за 787 млрд. дол., на Китай – 765 млрд. дол., Япония – около 400 млрд. дол., Русия – 250 млрд. дол., Германия и Великобритания – по над 100 млрд. дол. и т.н. За финансова стабилизация в развитите страни през 2008 и до средата на 2009 г. са изразходвани около 10 трилиона, а за подпомагане на икономиката – около 2,5-3,0 трилиона щатски долара. Управляващият директор на МВФ Д. С. Кан призова през ноември 2008 г. за световна фискална програма по 2% от световния БВП за 2009 и 2010 г. за стимулиране на стопанското оживление, независимо от допускането на временни бюджетни дефицити и увеличени публични дългове. И това се прави от МВФ – бюстителят на финансовата стабилност.

Почучени от настоящата криза, почти всички развити страни възприемат в една или друга степен модерната кейнсианска теория и практика. **България се очертава като един от малкото самотници с либералната си политика.**

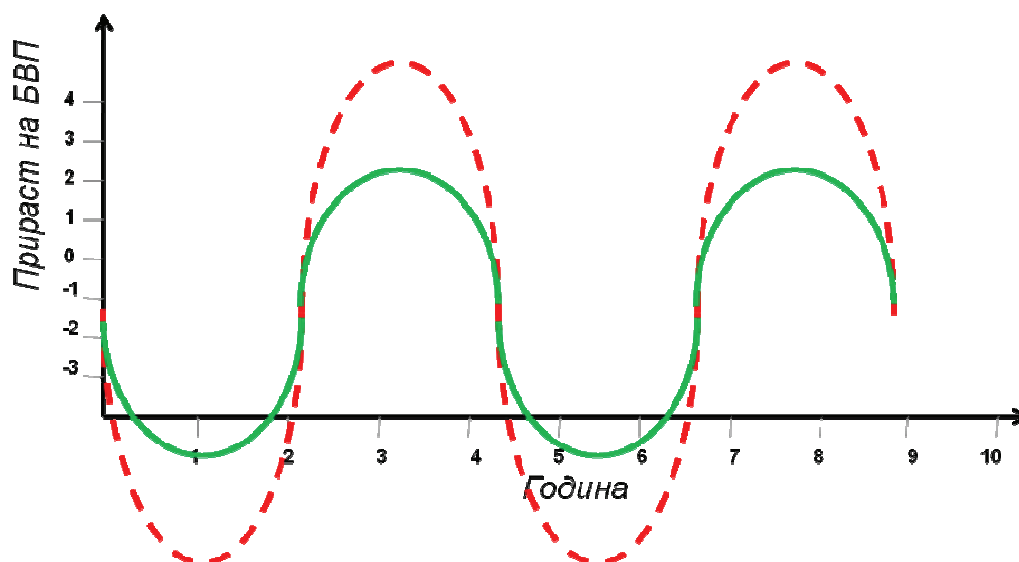
Горните характеристики на неолибералната и неокейнсианската антициклична политика могат да се представят в опростена схематична форма по следния начин:

Сравнителна характеристика на антициклични политики

Неолиберална	Неокейнсианска
Тотална приватизация	Смесена икономика с доминиращ частен сектор
Пазар без държава	Пазар и държава
Пазарът е по природа стабилен	Пазарът е по природа нестабилен
Частният сектор сам излиза от всякаква рецесия	Не е възможно излизане от значима рецесия без активно участие на държавата
Рестриктивна политика по време на рецесия	Стимулираща политика по време на рецесия
Цели на икономическата политика: бюджетен излишък, финансова стабилност	Цели на икономическата политика: заетост, доходи, сигурност
Резултат: Задълбочаване на кризата и по-трудно излизане от нея	Резултат: Смекчаване на кризата и по-лесно излизане от нея

Антицикличната политика на двете школи може да се представи в следната опростена графика (виж фиг 2):

Фиг. 2. Либерална и кейнсианска антициклична политика

Легенда: прекъснатата линия – либерална, непрекъснатата – кейнсианска

Пунктирната линия е най-общ вид на кривата на производството (заетостта, доходите) в нормални и кризисни години без активна държавна регулация, с изключение на умерена намеса в най-остри кризисни ситуации. Тя може да бъде наречена **крива на бизнес циклите на либералната теория и практика**. Тази крива показва дълбоки спадове, включително рецесии и депресии (силно охлаждане на икономиката) и високи темпове на растеж (силно прегряване на икономиката) в години на интензивно развитие.

Непрекъснатата линия показва смекчените колебания на производството (заетостта, доходите) при активна антициклична политика в нормални и кризисни години. С тази намеса на държавата спадовете не са толкова дълбоки и понякога дори могат да се избегнат рецесии. Така обществото губи далеч по-малко потенциална продукция, заетост и доходи. При такава политика върховете на стопанската активност са по-изгладени и се избегва прегряване на икономиката. Дъната на стопанска активност също са по-изгладени и се избягват дълбоки рецесии в икономиката. Тя може да бъде наречена **крива на бизнес циклите на кейнсианската теория и практика**. Тази антициклична политика не премахва бизнес циклите, но ги смекчава и избягва икономически и други екстремални ситуации с тежки последици.

При криза на свитото търсене **няма по-ефикасно лекарство от стимулиране на търсенето**. Както вече посочих, три са инструментите за такова стимулиране. Данъците и осигуровките у нас са достатъчно ниски, за да бъдат намалявани още. Нужно е обаче намаление на лихвите по кредитите и по депозитите. Най-големите резерви са в държавните разходи.

Кейнсианска рецепта от спешни мерки в настоящите български условия⁴²**А. За стимулиране на частното потребление:**

- незабавно въвеждане на необлагаем минимум до 400 лв. от месечната заплата;
- незабавно повишение на минималната работна заплата до 280 лв., а от 2010 г. до 320 лв. месечно;
- незабавно въвеждане на семейно данъчно облагане в класическата му форма;
- възстановяване на отстъпките за свободните професии, отнети при въвеждането на пропорционалния данък върху дохода от 10%;
- незабавно повишение на най-ниските пенсии до 170 лв., при временно замразяване на тавана за най-високите пенсии до края на кризата;
- помощи на най-бедните семейства за отопление⁴³;
- помощи на безработни до 1,5 година в сегашния им минимален и максимален размер до края на кризата;
- хранителни ваучери за най-бедните през следващите три години;
- помощи за инвалиди, самотни майки, млади семейства по установени надеждни критерии;
- по-евтини потребителски кредити, в т.ч. помощи за домакинства, затруднени от кризата да обслужват ипотечните си заеми. Намалението на лихвите по кредитите да бъде обвързано с намаление на лихвите по депозитите.

Доказано е, че 1 долар (лев, евро), оставен допълнително на домакинствата създава между 1 и 1,5 дол. нови доходи по веригата на междуотрасловите връзки. Това е ефектът на мултипликатора

Б. За стимулиране на държавното потребление:

- незабавна ревизия на бюджета за 2009 г. и привеждането му в съответствие с реалностите. По същество България сега е без бюджет и с него се разпорежда министърът на финансите, а не Народното събрание, както изисква Конституцията;
- незабавен отказ от погрешната концепция за бюджетен излишък по време на криза и възприемане на умерен дефицит до 3%, финансиран с емисия на дългосрочни ДЦК с подходяща привлекателна доходност⁴⁴;
- незабавна отмяна на произволния ограничител от 40% за държавните разходи в консолидирания бюджет, който вече дори САЩ превишават.⁴⁵ Този ограничител по начало е погрешен, а по време на криза е вреден.
- 10% допълнителна субсидия за здравеопазване, образование, наука в ревизирания бюджет за 2009 година и увеличение на средствата за тези направления в

⁴² Спешните мерки включват и други действия на правителството, целящи създаването на по-благоприятни условия за функциониране на бизнеса. За подробности виж публикация № 117 в моя сайт в интернет на адрес www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm

⁴³ За подробности виж публикация № 105 в моя сайт в интернет на посочения адрес.

⁴⁴ Президентът на Европейската комисия Барозу направи поредното си изявление на 25 август 2009 г., че Комисията ще прилага гъвкава политика по установения максимум за бюджетен дефицит от 3% по време на кризата.

⁴⁵ Средно за ЕС този показател до сега беше 48-50%, а по време на кризата навярно ще е още по-висок.

бюджета за 2010 г. с 10%;

- разширение (до 200–250 млн. лв.) на фонд „Наука” в бюджета за 2010 г. и широкото му откриване за всички категории участници;
- ускорена амортизация за новозакупено от фирмите оборудване през 2009–2010 година;
- държавно гарантирани инвестиционни и оборотни кредити за дребен и среден бизнес при по-ниска субсидирана от държавата лихва;
- допълнително заплащане по 200–250 лв. на човек месечно до 1,5 години за запазване на квалифицирания персонал на фирмите в затруднения, предизвикани от кризата. За тази цел да се определи обективен критерий за «квалифициран персонал»;
- създаване на фонд за иновации и високотехнологични експортни производства (първоначално с 500 млн. лв. през 2010 г. и 1,5 млрд. лв. през 2011 г.), финансиран от фискалния резерв и вноски от частния бизнес. Този фонд да функционира по принципите на държавно-частното партньорство⁴⁶;
- допълнителни програми за социални помощи на семейства, изпаднали в големи затруднения в резултат на кризата;
- допълнителни субсидии на общините, пострадали най-силно от намаление на местните им приходи в резултат на кризата⁴⁷;
- форсирани мерки с елементи на принуда за задължително образование на ромските деца и задължителни няколкомесечни курсове за квалификация на възрастното ромско население.

За този вид разходи мултипликаторът може да бъде между 1,5 и 2,0.

В. За развитие на инфраструктура:

- държавна програма за ремонт и строителство на училища, болници, обществени сгради с висока проектна готовност и кратък срок за завършване;
- държавна програма за форсирано строителство на детски ясли и градини в градовете;
- форсирана програма за бърза топлинна изолация на училища, болници, обществени сгради;
- подобрения във В и К за намаляване на големите загуби на вода⁴⁸;
- бързо изграждане на нови сметища в София и други градове, особено в контекста на допуснатото голямо закъснение в тяхното изграждане и опасността от сериозни санкции от Европейската комисия;

⁴⁶ Отнемането на финансирането с 40 млн. лв. от проект за нанотехнологии от новото правителство е управленска грешка. В развитите икономики се прави точно обратното по време на сегашната криза.

⁴⁷ На 10 юни 2009 г. асоциацията на българските общини съобщи, че през втората половина на годината се очаква дефицит в техните бюджети за около 1 млрд. лв. поради рязко спадане на приходите им в резултат на кризата.

⁴⁸ В този контекст буди недоумение решението на министъра на регионалното развитие и благоустройството от 25 август 2009 г. за замразяване на голям брой обекти за водоснабдяване, канализация и благоустройство в процес на изграждане в различни общини, с цел да се икономисват бюджетни средства, по искане на министъра на финансите. Това е класически пример на прокризисна мярка в разгара на кризата в резултат на която се губят много работни места, създават се смущения в работата на доставчици за тези строителни обекти, губи се продукция и доходи, създават се големи неудобства на хиляди хора, които трудно ще се придвижват до жилищата си по разкопаните улици, особено през предстоящите есенни и зимни месеци.

- ремонт на улици и подобрения в градския транспорт;
- ускорено създаване на инфраструктура за високоскоростен интернет;
- разширение, модернизация и поддържане на транспортна и екологична инфраструктура, особено като се има предвид незавидното им състояние, което създава големи проблеми на икономиката и в живота на българските граждани и отблъсква чуждестранните инвеститори;
- развитие на инфраструктурата в селски и планински райони. Така, наред с други мерки, може да се смекчи обезлюдяването на тези райони със сериозни икономически, социални и други последствия за страната;
- разширяване производството на енергия от възобновяеми източници;
- строителство на язовири и възстановяване на напоителни системи, изоставени и разрушени през последните 20 години, особено такива с висока проектна готовност;
- изпълнение на отводнителни, водозащитни, антиерозионни проекти с висока проектна готовност;
- въвеждане на извънреден, ако се наложи – полувоенен режим, за по-добро усвояване на еврофондовете. С нищо не може да се оправдае лошото оползотворяване на предприєдинителните, а сега и на структурните фондове от ЕС от България, която така се нуждае от финансови ресурси за своята модернизация.

Световният опит показва, че за този вид разходи мултипликаторът е още по-висок – между 1,5 и 2,5.

Общата сума на разходите по трите групи спешни мерки **ще превишава 3% от БВП бюджетен дефицит, към който смятам че трябва да се придържаме през 2009 и 2010 година.** За да не се превишава този таван на дефицита, правителството трябва да определи **приоритетните направления на разходите**, като изхожда от здравословната, социалната, икономическата и екологичната целесъобразност на разходите по всяко от посочените направления.

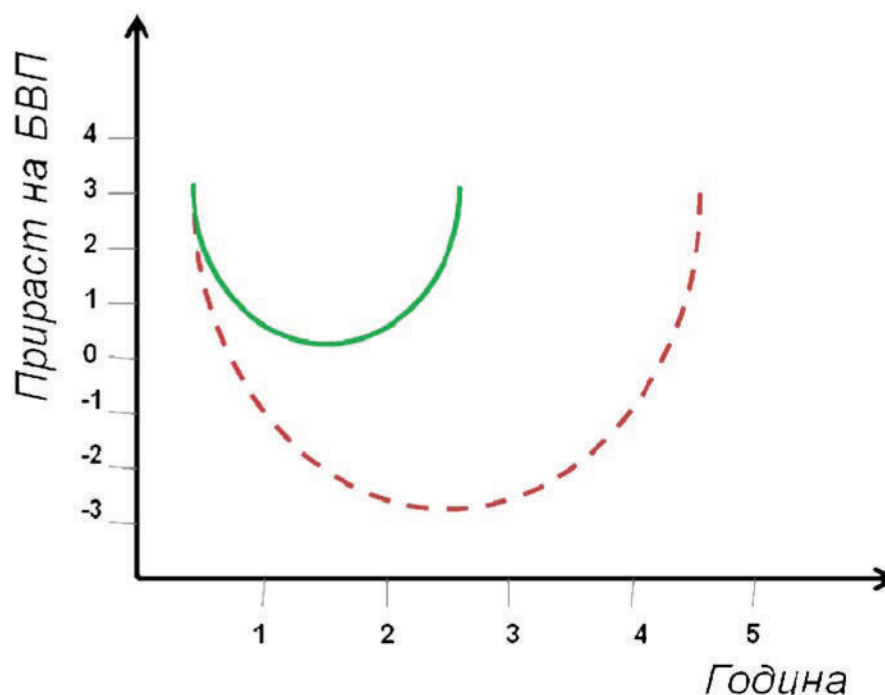
Поведението на стопанската дейност в кризисна ситуация при либерална и кейнсианска антициклична политика може да се представи и графично в опростен вид (виж фиг. 3).

Голямата пунктирна крива показва в най-общ вид измененията в производството, заетостта и доходите **при пасивна (либерална) антициклична политика**, главно с инструментите на паричната политика. Тук не става дума за пълна липса на такава политика, понеже тогава би настъпил тотален срив на производството, заетостта и доходите с произтичащите трагични социални и политически последствия. Това, както вече посочих, призна и президентът Буш през септември-октомври 2008 година. При либерална антикризисна политика има дълбоко пропадане на производството, заетостта и доходите, настъпва рецесия, а при по-тежки случаи и депресия⁴⁹. Освен това, продължителността на рецесията е по-голяма – 2–3–4 и повече години и кризата е U-образна и дори L-образна. В Япония тя продължи едно

⁴⁹ В световната икономическа теория и практика е общоприето да се говори за рецесия, когато спадът на БВП е едноцифрено число. При 10 и повече процента спад се смята, че има депресия. Такъв е случаят с трите прибалтийски държави – Литва, Латвия и Естония, а и някои други страни в Европа и извън нея. Не е изключено България да приближи границата на депресията през втората половина на 2009 г. и началото на 2010 година.

десетилетие през 1990-те, а има опасност стагнацията да продължи и през настоящото първо десетилетие. Възстановяването в този случай е по-продължително, противоречиво и мъчително. В крайна сметка, общият размер на пропуснатото производство, заетост и доходи (определен с пространството вътре в пунктирната крива) е много голям. Цената на кризата за обществото е много висока.

Фиг. 3. Либерална и кейнсианска крива на рецесията

Легенда: прекъсната линия – либерална, непрекъсната – кейнсианска

Малката непрекъсната крива показва в най-общ вид измененията в производството, заетостта и доходите **при активна (некейнсианска) антициклична политика** с инструментите на бюджетната и паричната политика. В резултат на това пропадането в производството, заетостта и доходите е по-малко. Макар и по-малък, растежът се запазва. Продължителността на намалената стопанска активност при запазен растеж или на меката рецесия, ако има такава, е по-кратка. В резултат на това общите размери на загубеното производство, заетост и доходи (определени с пространството вътре в непрекъснатата крива) са по-малки.

Можем да се запитаме: дали тези две криви не са пълна абстракция, каквато няма в реалната стопанска дейност по света? Отговорът е категоричен – в този случай те са условни, но отразяват в най-обобщен вид реални ситуации в различни страни както при предишни, така и в настоящата криза. **Голямата пунктирна крива отразява** в много висока степен измененията (рецесията) на БВП, заетостта и до-

ходите в САЩ, ЕС, Япония, Русия, Великобритания и други по-малки страни в настоящата криза. **Малката непрекъсната крива отразява** в много висока степен измененията при запазен, макар и по-нисък растеж на БВП в Китай (очакван за 2009 г. около 7,5–8,0%) и Индия (очакван около 5–6%). Това са единствените големи световни икономики в които не се очаква рецесия през настоящата криза, макар че интензивността на растежа намалява.

5.3 Мерки от средносрочен (5-7 години) характер

Ако спадът в реалния сектор се задълбочи и продължи повече от две години, т.е. след 2010 и 2011 г., да се има предвид следното:

- Голяма част от мерките с краткосрочен характер трябва да продължат да действат и през следващите години;

- Сега е трудно да се прогнозира дали кризата ще продължи след 2010–2011 година. Ако се окаже, че тя е по-дълбока и продължителна (което е малко вероятно), или оживлението, очаквано от 2010 г., се окаже хилаво и противоречиво в продължение на няколко години (което не е изключено), следва да се изработи още по-мощна комплексна програма за растеж, заетост, доходи и социални помощи, чрез мащабни разширения и модернизация на инфраструктурата във всичките й измерения – от рода на програмите по времето на президента Ф. Д. Рузвелт в САЩ и в Германия през 30-те години на миналото столетие, и особено от рода на сегашната програма за икономическо оживление и реинвестиране на президента Обама и програмата на Китай, за която се смята, че може би ще е най-успешната, ако се съди по досегашните резултати;

- Да се направи цялостна ревизия на икономическата политика на България в духа на модерната кейнсианска теория и на решенията, които междувременно ще бъдат взети в ЕС и в световен мащаб, в т.ч. от проведените срещи на Г-20 на 15 ноември 2008 г. във Вашингтон и на 2 април 2009 г. в Лондон, а също и на третата по ред среща през септември 2009 г. в Ню Йорк. По всичко изглежда, че в глобален мащаб ще продължи започналата цялостна преориентация на философията на икономическата политика – от неокласическата школа към модерното кейнсианство, в съотношението „пазар/държава”, в степента на регулация на финансовите пазари, в архитектурата на световната финансова система, в световната резервна валута и т.н. Настоящата световна криза «закова последния пирон» в ковчега на пазарния фундаментализъм. Човечеството, обаче плаща много висока цена за това. В този глобален контекст са непонятни усилията на българските пазарни фундаменталисти да налагат на страната провалила се вече философия на икономическата политика.

5.4. Мерки от дългосрочен характер⁵⁰

При евентуално продължаване на кризата повече от 2–3 години (което е малко вероятно, но не е изключено по причини извън България) или при продължително слабо и противоречиво възстановяване на растежа под неговото потенциално равнище, а и при нормални условия, е необходимо да се направи следното:

- През 2009–2010 г. да се пристъпи към изработване на Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2030 година. Тази идея може да бъде разширена и да прерастне в **Стратегия за ускорено социално-икономическо, научно-техническо и културно развитие на България до 2030–2040 година**. Разработката на такава стратегия изисква многодисциплинарен подход. С подобна задача у нас може да се справи само Българската академия на науките.

- **Главни стратегически цели на икономическата политика** на България да бъдат: ускореното догонващо устойчиво развитие, ликвидиране на бедността, ограничаване на социалната поляризация, смекчаване на демографската криза, пълна равностойна интеграция в ЕС, повишаване на производителността на труда и на конкурентоспособността;

- Да се активизира политиката на държавата за бърза и масирана **структурна и технологична модернизация на икономиката**. Това е главното средство за преодоляване на икономическата и социалната ни изостаналост. Бързо увеличаване дела на средно- и високотехнологичните продукти в структурата на производството и износа;

- На основата на структурната и технологичната модернизация на икономиката и домакинския сектор да се постигне **рязко намаление на енергоемкостта на производството и бита**. В центъра на новата енергийна стратегия на България да се постави въвеждането на **енергоспестяващи структури и технологии** в стопанския и битовия сектор, а не екстензивното разширение на енергопроизвеждащите мощности. Да се вземат по-бързи мерки за осигуряване на стабилни доставки на енергоносители от различни източници и да не се допусне повторение на газовата криза от януари 2009 година. Тази опасност е реална и може да ни споходи отново през близките години.

- Да се активизират дейностите по **опазване на околната среда** и за екологично целесъобразно икономическо развитие. Активно участие в международните мерки за ограничаване на вредните последствия от промените в световния климат;

- Да се форсира политиката за **модерно развитие на образованието**. Основното, средното и висшето образование все повече изостават от съвременните европейски и световни стандарти и от потребностите на българското общество. Ако този процес не бъде спрял, ще се блокира развитието на България. Специално внимание да се обърне на масовото включване на ромските деца и възрастното ромско население в програми за образование и повишаване на квалификацията, при водеща роля на държавата. Образоването на ромското население е единственият път за неговото реално приобщаване в българското общество;

⁵⁰ За повече подробности по целите и средствата на Стратегията за икономическо развитие на България до 2020 година виж публикация № 120 в моя сайт в интернет на посочения по-горе адрес.

- На основата на дългосрочната стратегия за социално-икономическо развитие на България да се пристъпи към изработване на **модерна стратегия за развитие на науката** като съставна част на общеевропейската научна стратегия. Последният опит през 2009 г. за изготвяне на такава стратегия беше несполучлив;
- Ускорено развитие на здравеопазването, подобряване на неговото качество и **осигурен достъп на всички граждани до качествени здравни услуги**, при водеща роля на държавата. Специално внимание да се обърне на бързото подобряване на здравните услуги в селата и малките градове и в изолираните планински региони;
- Форсирано развитие на **модерна комплексна инфраструктура** от вътрешно, регионално и междурегионално значение. Без съвременна инфраструктура не е възможно успешно развитие на индустрията, земеделието и услугите, а и на обществото като цяло. Инфраструктурата е може би най-изостаналият и най-пренебрегнат сектор в българската икономика. Световният опит потвърждава, че всяко успешно развитие започва от създаване на съвременна инфраструктура;
- По-активна политика за **смекчаване на последствията от демографската криза**, а след 15-20 години – за нейното овладяване. Засега по тази фундаментална за България тема повече се говори, отколкото се действа. При сегашната пасивна политика е заплашено самото съществуване на България като народ и държава през втората половина на настоящото столетие;
- Да се провежда политика за **създаване на смесена икономика (държавна, частна и кооперативна)**, действаща в условията на високо конкурентна среда и равнопоставеност пред закона. Дейностите със силна социална ориентация и с монополен характер да се осъществяват предимно от държавни и общински предприятия, при пълна прозрачност и контрол на обществото. **Частното предприятие не е подходящо в социалната сфера**. Абсолютизирането на частната собственост е също толкова вредно, както беше абсолютизирането на държавната собственост. Частният монопол дори е по-вреден и по-опасен за обществото от държавния монопол;
- Полагане на максимални усилия за **защита на фундаменталните интереси на България като член на ЕС**, а също и за намиране на най-изгодно място на нашата страна в новия световен финансов и икономически ред, който предстои да бъде създаден през следкризисните години. Българските власти и обществото трябва да си дадат сметка още сега, че светът ще извлече много сериозни поуки от настоящата криза, че светът и неговата икономика ще бъдат различни през годините и десетилетията след кризата. Това е една от причините, които налагат бързо изпреварващо изработване на дългосрочна стратегия за развитие на България до 2030-2040 година;
- Теоретична основа на икономическата политика на българската държава трябва да стане **философията на модерното кейнсианство**, защото настоящата криза е категорично доказателство за провала на неокласическата школа⁵¹. България следва да се развива като демократична държава с регулирана социална пазарна икономика, а не със саморегулираща се пазарна икономика (каквато съществува само в примитивните учебници по икономическа теория), пропагандирана от нео-

⁵¹ За повече подробности виж J. Stiglitz, "The End of Neo-Liberalism", Project Syndicate, July 2008; J. Stiglitz, "The Triumphant Return of John Maynard Keynes", Project Syndicate, December 2008

либералите. Сегашната криза го доказва за пореден път. Пазарният фундаментализъм се провали. Идва времето на пазарния реализъм.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нашите либерални икономисти до скоро ни убеждаваха и, въпреки провала на тяхната теория и практика в настоящата криза, продължават да ни убеждават, че държавата трябва да бъде изгонена от управлението на икономиката, че пазарът автоматически се самонастройва на оптимална траектория, че е необходима максимална дерегулация и приватизация на стопанската дейност и т.н. Този тип политика се оказва една от главните причини за настоящата световна криза. Кризата доказва за сетен път, че тази политика е погрешна и причинява големи беди на човечеството. **Сега същите хора ни поучават как да се справим с кризата**, която техните идеологически кумири от САЩ причиниха. И странно е, че ни препоръчват овехтели прокризисни рестриктивни мерки, опаковани като антикризисни.

Голямото мнозинство от сериозните икономисти по света споделят оценката, че **сегашната световна икономическа криза се дължи на недостатъчно търсене**. Това важи и за българската криза. Не е вярно, че главна причина за кризата е ограниченият кредит. Общото търсене намалява поради рязко свиване на външното и вътрешното търсене. Външното търсене в България спада главно поради срив на износа – нещо типично за малки страни с отворена икономика като нашата, където износоът при нормални условия е над 50% от БВП. Вътрешното търсене намалява поради свиване на инвестиционното, държавното и частното (на домакинствата) търсене, главно поради намаление на реалните доходи на домакинствата, спад на производството и свързаните с това постъпления в бюджета и високата степен на несигурност за бизнеса.

При криза на свитото търсене **няма по-ефикасно лекарство от стимулиране на търсенето**, за да се смекчат деструктивните ефекти върху производството, зае-тостта и доходите. Данъците и осигуровките у нас са достатъчно ниски, за да бъдат намалявани още⁵². Нужно е обаче намаление на лихвите по кредитите и по депозитите. Остава да се потърси решение в държавните разходи, където са най-големите резерви.

Увеличените държавни разходи трябва да включват: разходи за инфраструктура, здравеопазване, образование, наука, иновации, опазване на околната среда, помощи за най-бедните, помощи за най-нуждаещите се общини. В инфраструктурата предимство да се дава на малки и средни обекти с висока степен на проектна готовност, кратки срокове за изпълнение (2009-2011 г.), осигуряващи голяма до-

⁵² Новото правителство допуска грешка с решението си да намали с пет процентни пункта осигурителните плащания на бизнеса – с 2 пункта през 2010 г. и с по един пункт през останалите години от мандата. В статия „Намаляването на осигурителните вноски е рисковано при криза” във в. Пари от 5 август доказвам, че ниските данъци и осигуровки не влияят върху стопанската активност при сегашната криза, която се дължи на липса на търсене, а не на недостатъчни стимули. Когато няма търсене, дори при нулеви данъчни и осигурителни проценти производството става безпредметно и персона-лът бива уволняван.

пълнителна заетост за освободена от други отрасли работна ръка и съживяване на производствената дейност в технологически свързани с тях предприятия. Може да се изграждат и отделни големи обекти с висока проектна готовност, ако осигуряват веднага значителна заетост и работа на технологично свързани предприятия, доставящи материали, химикали, комплектация, транспортни и други услуги за строежите. При инфраструктурните разходи се постига най-висок мултипликационен ефект.

Правителство, което реже средства от инфраструктура, здравеопазване, образование, наука, иновации, екология, социални разходи и т.н., **реже клона на който се крепи развитието на икономиката и обществото**. Намерението на правителството да замрази и/или намали заплати, пенсии, помощи за безработни, детски добавки и други социални плащания със средносрочната бюджетна рамка ще бъде груба управленска грешка.

Увеличените държавни разходи могат да причинят **временни бюджетни дефицити**. В това няма никаква трагедия. Повечето страни в света прибегват до такива дефицити, даже в нормални години. Така е и в ЕС и нищо страшно не се е случило. Клишето за бюджетния дефицит се размахва като плашило от пазарните фундаменталисти за заблуда на неосведомените. **Желязното правило** в световната бюджетна теория и практика е, **че в добри години следва да се поддържа умерен излишък, а в лоши години да се прибегва до умерени дефицити, така че за период от 10–15 години да има равновесие**.

Като препоръчвам по-големи бюджетни разходи, **това не означава безразборно харчене или поддържане на очевидно нерационални разходи** за раздута администрация, дотации на безперспективни дейности и други подобни. Такива разходи не бива да се допускат, а допуснатите трябва да се ограничават. В този смисъл подкрепям мерките на новото правителство за съкращаване на неоправдани бюджетни разходи и особено мерките за подобряване събираемостта на приходите – мита, акцизи, ДДС от горива, алкохол, цигари и други подобни. От години беше известно, че загубите на бюджета от несъбрани данъци се измерват с милиарди лева. И въпреки това предходните правителства не вземаха мерки за пресичане на големите престъпления.

Ако съдя от официални изявления на новото правителство, целта е да се постигне излишък или поне балансиран бюджет в края на 2009 година. При нормални условия това е добре, но не в сегашната криза. **По време на криза бюджетните дефицити са не само допустими, но и необходими**. Това е доказано отдавна. При очакван според мен спад на БВП за 2009 г. 6,5-7,0%, умерен бюджетен дефицит до 3% от БВП през 2009 и 2010 г. (допускан от Пакта за стабилност и растеж на ЕС) и при малък публичен дълг (12% от БВП у нас, при 60% разрешен от ЕС), **няма опасност за стабилността на икономиката**. Защото бързото ѝ съживяване увеличава бюджетните постъпления, постига се излишък и се поправят временните вреди върху текущата сметка и публичния дълг. Временният умерен бюджетен дефицит у нас за 2009-2010 г. може да се финансира **частично от фискалния резерв и с емисия на дългосрочни държавни ценни книжа** с привлекателна доходност, която не засяга статута на Валутния борд, нито пък заплашва финансовата стабилност. Това

също е доказано от световната практика. Обслужването на външен и вътрешен публичен дълг за първото полугодие на 2009 г. възлиза на 4% от разходите на републиканския бюджет, което не е никакъв проблем. В този смисъл е добра идеята за емитиране на еврооблигации.

Някои икономисти казват, без да го доказват, че при валутен борд не можело да има бюджетен дефицит. Това не е вярно! Но дори ако за момент допуснем, че е вярно, питам: **кой кого обслужва** – валутният борд служи на България, или България обслужва догматичните канони на борда, с цената на още по-голям спад на производството, заетостта и доходите? Кое е по-голямо обществено благо: бюджетен излишък от няколкостотин милиона лева или смекчаване мизерията на милиони хора?

Либералните икономисти казват, че ако допуснем макар и малък бюджетен дефицит, ще отблъснем чуждите инвеститори. Това също не е вярно. Притокът от чужди инвестиции в България и във всички други страни спадна рязко поради световната криза, въпреки най-ниските преки данъци и наличието на бюджетен излишък до сега у нас. България е известна с висок дефицит по текущата сметка, прекомерно голям брутен външен дълг (109% от БВП), с висок дял на краткосрочния дълг (36% от общия дълг), с безнаказана престъпност и корупция, с неефикасна администрация, лоша инфраструктура. Това отблъсква много повече чуждите инвеститори, отколкото 2–3% временен бюджетен дефицит!

С всичките си недостатъци **стимулиращият подход е за предпочитане пред алтернативата. А тя е само една: рестриктивна политика**, водеща до още по-дълбок срив на производството, повече безработни, по-рязък спад на доходите. Това създава спирала на по-нататъшен все по-дълбок срив на стопанската дейност и влошаване живота на хората.

За да се избегнат такива последствия, в почти всички развити и средно развити страни, наред с десетте трилиона долара помощи за стабилизация на финансовите системи, се прилага **невиждана по мащаби политика за стимулиране на търсенето**. Общо в света от есента на 2008 г. до сега за тази цел са насочени около 2,0-2,5 трилиона щатски долара. В резултат и на тези мерки, при 2,0% общ бюджетен дефицит в ЕС преди кризата, за тази година се очаква 6,5% дефицит. В страните от G-20, които произвеждат около 80% от световния БВП, се очаква същия дефицит. Във Великобритания – 12,4%, а в САЩ – 12,9%.

Тези страни показват, че **в сегашната ситуация най-важни антикризисни мерки не са рестрикциите, а стимулирането на стопанската дейност** и поддържането на заетостта чрез по-големи рационални бюджетни разходи в посочените по-горе направления. Макар че са минали само няколко месеца от прилагането на стимулиращата програма, вече има първи признаци за смекчаване на кризата в САЩ, Япония, някои страни от ЕС. Още по-убедителни са резултатите в Китай.

Такава стимулираща политика следва да провежда и България. Правилно е да се съкращават неоправдани бюджетни разходи. Това обаче не бива да се прави погловно – с 15% за почти всички министерства, в допълнение на задържаните 10% при утвърждаването на бюджета миналата година. **При тези съкращения трябва да се държи сметка за характера на кризата.** С оглед на това не е правилно да се

съкращават държавни разходи, чието отсъствие води до още по-голямо свиване на вътрешното търсене или застрашава здравето на хиляди хора. Оправдано е съкращаването на някои капиталови разходи и разходи за суровини, материали, химикали, потребителски стоки и услуги от внос. Неоправдано е обаче съкращаването на разходи, с които се финансира развитието на местно производство. Преди да се вземат окончателни решения за текущия бюджет и тригодишната бюджетна рамка трябва да се прегледа внимателно структурата на пълните разходи (по смисъла на баланса на междуетрасловите връзки) по отрасли и подотрасли и да се съкращават предимно тези, които са предназначени за внос.

Изводът е ясен – при криза на ограничено търсене е необходима разумно стимулираща, а не сляпо рестриктивна бюджетна политика. Умереният и рационален бюджетен дефицит до 3% от БВП е едно от средствата за по-скорошно излизане от кризата. Досегашните мерки на новото правителство за поголовно съкращаване на разходите по бюджета за 2009 г. и намеренията да се продължи дори с още по-рестриктивна политика през следващите години ще затруднят излизането на България от кризата, защото ще потискат допълнително и без това свитото търсене.

СВЕТОВНАТА ИКОНОМЧЕСКА КРИЗА И БЪЛГАРИЯ

Резюме:

Студията започва с кратък анализ на причините за световната финансово-икономическа криза. На този фон е показано състоянието на българската икономика в навечерието на кризата с помощта на голям брой икономически, технико-икономически, социални, екологични и други показатели, които доказват, че българската икономика е между най-изостаналите и най-слабо подготвените в ЕС да посрещне шоковете на световната криза.

В студията има два центъра: влияние на световната криза върху българската икономика и необходимостта от антикризисна програма.

Влиянието на световната криза върху българската икономика е анализирано в 17 направления с богата информация, представена в 25 таблици: влияние върху БВП, промишлеността, строителството, транспорта и съобщенията, вътрешната търговия, външната търговия, преките чуждестранни инвестиции, консолидирания бюджет, официалните резервни активи, brutния външен дълг, безработицата, цените, доходите и разходите на домакинствата, доходната поляризация, потреблението, задлъжнялостта на предприятията от нефинансовия сектор, бизнес конюнктурата, средносрочната прогнозна бюджетна рамка на новото правителство.

Обоснована е необходимостта от антикризисна програма и е предложена структура на програмата: основни принципи, спешни мерки, средносрочни мерки и дългосрочни мерки. На основата на неокейнсианската теория са препоръчани 35 спешни антикризисни мерки за повишаване на търсенето чрез стимулиране на частното потребление, на държавното потребление и развитие на инфраструктурата.

Студията завършва със заключение.

GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND BULGARIA

Abstract:

The study begins with a short analysis of the fundamental reasons for the global financial and economic crisis. On this background the present status of the Bulgarian economy is described with a large number of economic, techno-economic, social, environmental and other indicators. This proves that the Bulgarian economy is among the most backward and unprepared to face the challenges of the global crisis.

The study has two centers:

First. The impact of the global crisis on the Bulgarian economy is investigated along 17 areas with abundant information, presented in 25 tables: the impact on the GDP growth, industry, construction, transport and communications, domestic trade, external trade, foreign direct investment, national budget, official reserve assets, gross external debt, unemployment, prices, household incomes and expenditures, income polarization, consumption, indebtedness of companies, business conjuncture, medium term budget forecast of the new government.

Second. The necessity of an anticrisis programme is substantiated and its composition is submitted: major principles, urgent measures, medium-term and long-term measures. On the basis of the new Keynesian theory 35 urgent anticrisis measures are submitted for demand promotion through supporting private consumption, government consumption and infrastructure development.

The study ends with conclusion.